

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 1, Αρ. 2 (1924)

Δελτίον ΧΑΕ 1 (1924), Τεύχη γ'-δ', Περίοδος Β'

Χριστιανική Άνδρος (Andros sacra). Παλαιαί εκκλησίαι της νήσου Άνδρου

Δημήτριος Π. ΠΑΣΧΑΛΗΣ

doi: [10.12681/dchae.1691](https://doi.org/10.12681/dchae.1691)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΠΑΣΧΑΛΗΣ Δ. Π. (2013). Χριστιανική Άνδρος (Andros sacra). Παλαιαί εκκλησίαι της νήσου Άνδρου. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 1(2), 3–50. <https://doi.org/10.12681/dchae.1691>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Χριστιανική Άνδρος (Andros sacra). Παλαιαί
εκκλησίαι της νήσου Άνδρου

Δημήτριος ΠΑΣΧΑΛΗΣ

Δελτίον ΧΑΕ 11 (1924), Τεύχη γ'-δ', Περίοδος Β' • Σελ. 3-50

ΑΘΗΝΑ 1924

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Π. ΠΑΣΧΑΛΗ

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΑΝΔΡΟΣ ANDROS SACRA

ΠΑΛΑΙΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΙ ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ ΑΝΔΡΟΥ

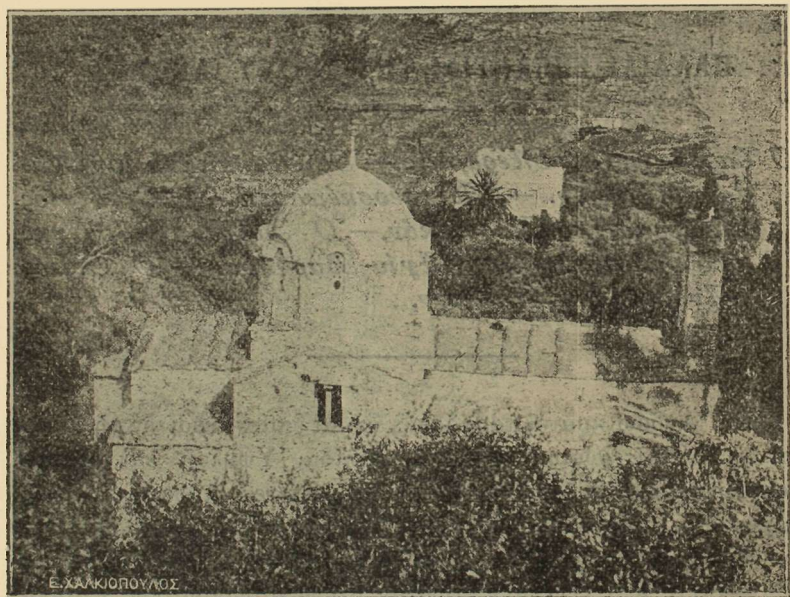
Ὁ Ταξάρχης τῆς Μεσαριᾶς. — Ἡ Παλατιανὴ τοῦ Κάλω Κάσλρου. — Ἡ Θεοσκεῖωσση. — Ὁ Ἅγιος Γεώργιος, τὸ Καδολικόν. — Ὁ Μέγας Ταξάρχης στὸ Κάστρο. — Ἡ Ἀγία Βαρβάρα. — Ὁ Ἅγιος Ἀνδρέας τῶν Ναλίνων.

Ἐν Ἀνδρῷ κρατεῖ παράδοσς, ὅτι αἱ ὑπάρχουσαι ἐν τῇ νήσῳ καὶ δὴ ἐν τοῖς χωρίοις Μεσαριᾶ, Μελίδα, Ὑψηλοῦ καὶ Μεσαθουρίῳ παλαιαὶ βυζαντιναὶ ἐκκλησίαι, αἵτινες πᾶσαι, πλὴν τῆς τελευταίας, τιμῶνται τῷ ὀνόματι τοῦ ἀρχιστρατήγου Μιχαήλ, ἀνηγέρθησαν συγχρόνως ὑπὸ τῆς αὐτοκρατείας Εἰρήνης (780—803). Καὶ εἶνε μὲν γνωστὸν ὅτι ἡ θρησκομανὴς Εἰρήνη ἱδρυσε πολλὰς ἐκκλησίας καὶ ἰδίως μονὰς, καὶ ἐν Ἀθήναις δὲ κρατεῖ ἐπ' ἴσης ἡ παράδοσις ὅτι ὑπ' αὐτῆς ἠγέρθησαν καὶ οἱ αὐτόθι σωζόμενοι βυζαντινοὶ ναοὶ (1), ἀλλ' ἡμεῖς πολὺ ἀμφιβάλλομεν ἐὰν ἡ αὐτοκράτειρα Εἰρήνη, τὴν ὁποίαν οὐδέν, καθ' ὅσον τοῦλάχιστον γινώσκομεν, συνέδεε μετὰ τῆς Ἀνδρου, ἦτο δυνατόν νὰ ἀνεγείρῃ τόσους ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ ναοὺς, καὶ περ δὲν ἀγνοοῦμεν τὸν φανατισμὸν καὶ τὴν θεοληψίαν τῆς βασι-

(1) Γ. Κωνσταντινίδου, Μακεδόνας, ἱστορ. τῶν Ἀθηνῶν, ἐκδ. β', σ. 231.—Πρβλ. καὶ Τάσσον Δ. Νεβοῦτσον ἐν Δελτίῳ τῆς ἱστορ. καὶ ἐθνολογ. Ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος, τ. Γ', σ. 30—31.

λίσεως ταύτης ('). Ἐπειτα οὐδεμία τῶν ἐν Ἀθήναις εἰς τὴν Εἰρήνην ἀποδιδομένων ἐκκλησιῶν τιμᾶται ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαήλ, ὥς συμβαίνει ἐπὶ πασῶν σχεδὸν τῶν ἐν Ἀνδρῶ τοιούτων.

Καθ' ἡμᾶς, οἱ ἐν Ἀνδρῶ βυζαντινοὶ οὗτοι ναοὶ εἶνε πιθανώτατα νεώτερα τῆς αὐτοκρατείας Εἰρήνης κτίσματα. Καὶ περὶ

Ὁ Ταξιάρχης τῆς Μεσαρίας Ἀνδρῶν

μὲν τοῦ ἐν Μεσαρία γινώσκομεν ἐκ τῶν ἐπ' αὐτοῦ σωζομένων μέχρι σήμερον ἐπιγραφῶν, ὅτι ὁ ναὸς ἀνφοδομήθη τῷ 1158 ἐπὶ βασιλείῳ Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ, χωρὶς οὐδεμίαν αἱ ἐπιγραφαὶ νὰ ποιῶνται μνησίαν τῆς βασιλείσεως Εἰρήνης, τοῦθ' ὕπερ βεβαίως δὲν θὰ παρελείπετο ἐὰν τῷ ὄντι ἡ βασίλισσα Εἰρήνη

(') Πρὸβλ. Ἰωακείμ Φοροπούλου (τοῦ εἰτα μητροπολίτου Μελενίου), Εἰρήνη, ἡ Ἀθηναία αὐτοκράτειρα. Ἐν Λειψία, 1887.

εἶχεν ἀνεγείρει ἀρχικῶς τὸν ναόν. Ἐκτὸς ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι ὑπῆρχε τοιαύτη τις ἐπιγραφὴ ἐπὶ τοῦ κιονοκρανίου τοῦ ἐτέρου τῶν ἐν τῷ ναῷ ὀκταγώνων κιόνων, ὅπερ διασφαγέν ποτε φαίνεται ἀντικατασταθὲν ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις (¹). Οἱ δὲ λοιποὶ τῶν ἐν τῇ νήσῳ βυζαντινῶν ναῶν ἀνηγέρθησαν μὲν ἴσως παλαιότερον, ἀλλὰ πολλοὶ λόγοι, τοὺς ὁποίους ἐν ἄλλῃ ἡμῶν μελέτῃ ἐν πλάτει ἀναπτύσσομεν, πείθουσιν ἡμᾶς νὰ μὴ ἀποδώσωμεν εἰς βασιλικὴν πρωτοβουλίαν τὴν ἀνέγερσιν αὐτῶν. Ἐὰν δέ, προσχωροῦντες εἰς τὴν κοινολαΐτιδα παράδοσιν, πράξωμεν τοῦτο, μετὰ πολλῶν, ἐννοεῖται, ἐνδοιασμῶν, μᾶλλον δυνάμεθα νὰ ἀποδώσωμεν αὐτοὺς εἰς Βασίλειον τὸν Μακεδόνα (867—886), τὸν ἰδρυτὴν τῆς λεγομένης μακεδονικῆς ἐν Βυζαντίῳ δυναστείας, ὅστις διεκρίνεται μὲν διὰ τὴν σύνεσιν καὶ τὴν περὶ τὴν διεξαγωγὴν τῶν δημοσίων πραγμάτων ἀγχίνουσαν, ἀλλ' εἰς ἄκρον δεισιδαίμων, ὥς πάντες οἱ τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, ἐνόμιζεν ὅτι ἠδύνατο νὰ ἐξιλεώσῃ τὸ θεῖον διὰ τὸν ὑπ' αὐτοῦ διαπραχθέντα φόνον τοῦ προκατόχου του Μιχαὴλ Γ', κτίζων ἀπειροπληθεῖς ναοὺς ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἀρχιστρατήγου Μιχαὴλ, ἐν ᾧ, τῇ ἀληθείᾳ, μεγίστη τοῦ θεοῦ ἐξιλέωσις ὑπῆρξεν ὁ φόνος τοῦ ἐξωλεστάτου ἐκείνου τέρατος (²).

Ἡ ἀξιολογωτέρα καὶ ὥραιότερα ἄμια τῶν σωζομένων ἐν Ἀνδρῶ παλαιῶν ἐκκλησιῶν εἶνε ἡ ἐν Μεσαριᾷ, τῇ βυζαντιακῇ ταύτῃ πρωτευούσῃ τῆς νήσου, σεμνυνομένη τῷ ὀνόματι τοῦ ἀρχιστρατήγου Μιχαὴλ, ταξιάρχου τῶν οὐρανίων δυνάμεων, ἐπιεκκλημένη δὲ κοινῶς **ὁ Ταξιάρχης**. Ἡ ἐκκλησία αὕτη, ἐκτισμένη ἐκ πώρου λίθου καὶ ἐκ μέλανος μαρμαῦρου, ἐκ τοῦ ὁποίου κυρίως ἀποτελεῖται ἡ πρόσοψις αὐτῆς, εἶνε ἀκραφνῶς βυζαντιακοῦ ρυθμοῦ τοῦ ἰβ' αἰῶνος, ἐποχῆς καθ' ἣν ἀνφοδομήθη, φέρουσα τροῦλλον καὶ διαρουμενὴ ἐσωτερικῶς εἰς νάρθη-

(¹) *Α. Μηλιαράκη*, ὑπομνήματα περιγραφικὰ περὶ τῶν Κυκλάδων νήσων κατὰ μέρος, ἐν Ἀθήναις, 1880, σ. 90.—*Ἰακ. Χ. Δραγάσης*, Ἀρχαιολογήματα, ἐν «Παρθενῶ», τ. Ε', σ. 781.

(²) Βλ. *Κ. Παπαρηγοπούλου*, Ἱστορ. τοῦ Ἑλλην. Ἐθνους, τ. Δ' σ. 368, ἐκδ. β'.

κα⁽¹⁾), μεσόναον καὶ ἅγιον βῆμα. Ἐν τῷ μεσονάφ ὑπάρχουσι δύο στύλοι ἐξ ὑποφαίου μαρμάρου ὀκτάγωνοι. Τὸ τέμπλεον τοῦ ναοῦ, ποῦ μὲν ἐκ λευκοῦ, ποῦ δ' ἐξ ὑπομέλανος μαρμάρου, φέρει γλυπτὸν διάκοσμον μεθ' ἱκανῆς δεξιότητος εἰργασμένον. Ἰδίᾳ παρίστανται ἐπ' αὐτοῦ ἀναγεγλυμμένα δικέφαλος αἰετός, θυμιατήριον, σκηπτρον, ἀμφορεὺς, λέων περωτός, κεφαλὴ ἀγγέλου μετὰ πτερύγων καὶ ἡ κεφαλὴ Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ ἐπὶ πίνακι. Ἐπὶ τῆς δεξιᾶς δὲ τοῦ ἱεροῦ βήματος πύλης, κατὰ τὰς ἄνω γωνίας, εἰκονίζονται ἀνάγλυφοι ὡσαύτως ἔνθα μὲν ὁ ἥλιος, ἐτέρωθεν ἡ σελήνη δικέραως μετ' ἀκτίνων, πρὸς τὰ πρόσω τοῦ ἐπ' αὐτῆς προσώπου κυματιζουσῶν.

Τὸ τέμπλεον εἶνε μὲν ἱκανῶς παλαιόν, ἀλλὰ πάντως μεταγενέστερον τοῦ χρόνου τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ ναοῦ, διότι δρύφακτον ἢ τέμπλεον οἱ παλαιοὶ ναοὶ δὲν εἶχον, ἀλλὰ μόνον διάστυλα, ἥτοι κίονας ἐν σειρᾷ, διὰ μέσου τῶν ὁποίων ἐφαίνοντο ἐκ τοῦ ἀνδρωνίτου καὶ τοῦ γυναικωνίτου τὰ τοῦ ἱεροῦ καὶ ὕπερθεν τῶν ὁποίων, ὅπου νῦν τοποθετοῦνται τὰ δωδεκάορτα,

(¹) Νάρθηξ ἡ πρόναος λέγεται τὸ πρὸ τοῦ κυρίως ναοῦ μέρος, δι' οὗ διὰ μιᾶς ἢ συνήθως διὰ τριῶν, οὐχὶ δὲ σπανίως καὶ διὰ πέντε καὶ δι' ἑπτὰ εἴτι θυρῶν εἰσερχόμεθα εἰς τὸν μεσόναον ἢ τὸν κυρίως ναόν. Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ ὁ νάρθηξ ἦτο τὸ ὠρισμένον μέρος, ἐν ᾧ ἴσταντο οἱ κατηχούμενοι καὶ οἱ μετανοοῦντες. Διὰ τοῦτο ὁ νάρθηξ, ὡς ἐκ τοῦ σκοποῦ δὲν εἶχεν ἐν μὲν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ νὰ διδάσκωνται ἐν αὐτῷ καὶ νὰ βαπτίζωνται οἱ κατηχούμενοι, νῦν δὲ ἐν τοῖς τὰ ἀρχαία κρατοῦσι μοναστηρίοις νὰ ἀναγινώσκωνται ἐν τῷ νάρθηκι αἱ *λιταί*, αἱ *ὥραι* καὶ τὰ *μεσῶρια*, νὰ γίνωνται αἱ *ἀρτοκλασῖαι*, ἡ ἀνάγνωσις τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν βίων τῶν ἁγίων, διὰ τοῦτο, ἐπαναλαμβάνομεν, ὁ νάρθηξ θεωρεῖται οἷον ὡς ἡ σχολή, εἰς τὴν ὁποίαν ἐμορφοῦντο οἱ μοναχοί. Ἐντεῦθεν αἱ λαμπραὶ συλλοгаὶ τῆς χριστιανικῆς τέχνης, ἥτις εἰκονίζει περὶ τοῦ νάρθηκος μοναχοὺς, ἀσκητὰς, ἀναχωρητὰς καὶ ὁσίους κρατοῦντας ἱερὰς δέλτους, ἐφ' ὧν εἰσι γεγραμμένα αἱ ἅγια καὶ πολὺτιμοι συμβουλαὶ αὐτῶν πρὸς τοὺς μοναχοὺς. Ἐν τῷ νάρθηκι γίνεται καὶ ἡ εὐλογία τῶν κολλύβων καὶ ψάλλονται αἱ νεκρώσιμοι ἀκολουθίαι τῶν μοναχῶν. Τούτου ἕνεκα ἐν τῷ νάρθηκι συνήθως ἀπεικονίζονται ὡσαύτως καὶ αἱ φεβραὶ ἐκεῖναι σκηναὶ τῆς τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαλύψεως. Πρβλ. *Κ. Ν. Καλλινίκου*, ὁ Νάρθηξ. «*Ἀνάπλασις*», τ. ΚΓ' (1910), ἀριθ. 176—178, ἔνθα ἱστορικὴ ἀνάπτυξις τοῦ ἐν τοῖς ναοῖς νάρθηκος.

ἐξετείνεται, ἀποτελούμενος ἐκ μαρμαρίνων φυλλωμάτων γεγλυμμένων, ὁ λεγόμενος Ἱερὸς Κοσμήτης, πλάκες δὴλα δὴ μαρμαρίναι κοσμηματικάι. Ἔχει δὲ τὸ τέμπλεον τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ναοῦ δύο κιόνια ἐν μέλανος μαρμάρου μετὰ διαξεσμάτων καὶ ὑπέρκειται αὐτοῦ μέγας σταυρὸς μαρμαρίνος, φέρων κατὰ τὴν βόσιν ἀνάγλυφον κρανίον νεκροῦ καὶ ὁστᾶ χιαστί. Αἱ ἐπὶ τῶν διαστυλίων δὲ τοῦ τεμπλέου εἰκόνες εἶνε πᾶσαι νεώτεροι. Ἐπὶ μιᾷς ἐξ αὐτῶν, ἴσως τῆς παλαιότερας καὶ τῆς μᾶλλον σχετικῶς ἐντέχνου, παριστάσῃ δὲ τὸν Παντοκράτορα, ἀναγινώσκεται ἡ ἐπιγραφή :

Μνήσθητι Χέ,....

δούλου σου ἐλαχίστου πρώην ἡγουμένου
τε τοῦ γρηγορίου, οὗ καὶ τὸ ἐπὶ κλινῆς
ἀθανασίου· καὶ λύτρωσόν με πυρὸς
τοῦ αἰωνίου, ὅπως τύχω,.....
οὐρανόυ

· · · · ·
αψψγ'' (=1793)

Ἡ ἐπιγραφή ἐν τισι παράκριβος καὶ ἐξίτηλος.

Ἐν τῷ ἱερῷ ἀδύτῳ εὗρηται ἐνφοκοδομημένα, ἀνεγεγλυμμένα δ' ἐπὶ μαρμάρου μαιανδρικά τινα κοσμήματα, ἐν οἷς καὶ σταυρὸς διττυθισμένος. Ἡ ἐσωτερικὴ δ' ἐπιφάνεια τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ τούτου καὶ τοῦ νάρθηκος ἦν ποτε κατηγλαϊσμένη δι' ἀγιογραφίων εἰκονιζουσῶν ἱερὰ πρόσωπα καὶ ἱστορήματα ἐκ τε τῆς παλαιᾶς καὶ καινῆς Διαθήκης. Ἀλλὰ νῦν τὰ πάντα καλύπτει βαναύσως ἡ ἀσβεστοκονία, μόλις δ' ὑποφαίνονται τὰ ἔχρη τῶν ἐπὶ τῶν θόλων τοῦ μεσονάου καὶ τοῦ ἁγίου βήματος ζωγραφιῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων προέχει παρὰ στασις «τοῦ μυστικοῦ ἡλίου», ἥτις εἶνε λίαν σπανία.

Ἀνωθεν τῆς δυτικῆς τοῦ ναοῦ πύλης ἀνάκειται ἐντετοιχισμένον ἀνάγλυφον, δίκην θυρεοῦ, ἐπὶ λευκοῦ μαρμάρου, εἰκονίζον δύο ἀγγέλους μὲ ἀναπεπταμένας τὰς πτέρυγας αἵροντας στέμμα. Αἱ μαρμαρίναι δὲ παραστάδες τῆς κυρίας εἰσόδου τοῦ ναοῦ, καθὼς καὶ τὸ ὑπέρθυρον, κοσμοῦνται ὑπὸ ἀναγλύφων

ἀνθεμίων, πτερωτῶν ἵππων καὶ ἄλλων παραστάσεων, κομψῶς
εἰργασμένων, γνησίας δὲ βυζαντινῆς τεχνοτροπίας.

Ἄνωθεν τῆς μεσημβρινῆς τοῦ ναοῦ θύρας, ἣτις προδήλως
ἠνεώχθη μεταγενέστερον, φέρεται ἡ ἐπομένη ἐπιγραφή:

Ἀφιερώθη παρὰ Φραντζέσκου ποτὲ Γάσπαρι
Ντελαγραμάτικα ἡ θύρα αὕτη δι' ἐξόδων αὐτοῦ
—1772—

Ἐπὶ εὐμεγέθους μαρμαρίνου λαμπαδοστάτου, ἐν τῷ μεσονάφῳ
πρὸ τῆς ὥραίας Πύλης ἀποκειμένου, ἀναγινώσκεται ἐγγεγλυμ-
μένη ἡ ἐπιγραφή:

Νικολὸ Καγήρι (=Καίρη)

Σημειωτέα ἡ οὕτως ἐκφερόμενη, ἐνταῦθα δὲ τὸ πρῶτον
ἀπαντῶσα, γραφὴ τοῦ ἐπιθέτου τούτου.

Ἐπὶ τοῦ κιονοκράνου τοῦ ἐτέρου τῶν ἐν τῷ μεσονάφῳ ὀκτα-
γώνων κιόνων ὑπάρχει ἐγγεγλυμμένη, κυκλικῶς περιθέουσα τὸ
κιονόκρανον, ἡ ἑξῆς ἐπιγραφή, κακόγραφος καὶ ἀνορθόγραφος:

† Ο ΠΑΣΕΠΤΟΣ ΝΑΟΣ ΟΥΤΟΣ Ο ΤΟΥ
ΜΕΓΑΛΥΤΑΞΙΑΡΧΟΥ ΜΥΧΑΗΛ ΑΝΗΚΟΔΟΜΗΕΠΙ Β
ΑΣΙΛΕΩΣ ΚΥΡΟΥ ΜΗΝΟΥΗΛ ΤΟΥ ΚΟΜΝΗΝΟΥ ΠΑΤ
ΡΙΑΡΧΗΣ ΚΥΡΟΥ ΛΟΥΚΑ ΚΗΤΩΡΩΝ ΔΕ
ΥΝΙΕΥΝΩΙ ΣΤΑΗΤΟΙΝΟΥ
ΚΕΝΗΡΙΝΟΣ ΚΛΗΣΙΣ ΕΨΗΝΙ ΕΠΟΙΗΜΕΝ
ΜΟΝΑΦΡΙΩΤΣ ΚΕ ΤΗΣ ΠΡΑΞΗΣ
ΜΗΝ ΜΑΥΡ ΝΩΤΕ Τ
ϒΧΞ Φ†

Ὁ πάσεπτος ναὸς οὗτος ὁ τοῦ
μεγάλου ταξιάρχου Μυχαήλ ἀνηκοδομήθη ἐπὶ Β
ασιλέως κυροῦ Μηνουήλ τοῦ Κομνηνοῦ, πατ
ριάρχου κυροῦ Λουκά (¹) κτητόρων (²) δὲ

(¹) Ὁ Μανουήλ Κομνηνὸς ἐβασίλευσε κατὰ τὰ ἔτη 1143—1188, ὁ δὲ
πατριάρχης Λουκᾶς ὁ ἐπωνομούμενος Χρυσοβέργης ἀνῆλθε τῷ 1156 τὸν

συνεύνων Κωνσταντοίνου
 κὲ Ἡρίνης, οὗ κλησίς, ἐστὴν ἐπόννημ
 ς Μοναστηριώτου κὲ τῆς Πρασήνης
 Μηνὴ μαρτίῳ ἐν σωτηρίῳ ἔτει
 6668, ἰνδικτιῶνος ἑκτῆς (=1158) †.

Ἡ ἐπιγραφὴ ἐξεδόθη καὶ ἄλλοτε ἐσφαλμένως καὶ ἑλλιπῶς.

πατριαρχικὸν θρόνον, ὃν ἐκόσμησεν ἐν σοφίᾳ καὶ ἀρετῇ μέχρι τῶν μέσων τοῦ 1169. ὅτε πρὸς Κύριον ἐξεδήμησε. *Μανουὴλ Ἰ. Γ' δεῶ*, Πατριαρχικοὶ πίνακας (35—1881), σ. 3 ἄ—5. Περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ ἔχομεν τὸ ἐξῆς σημείωμα : «Μηνὶ Σεπτεμβρίῳ κδ, τῇ τῆς ἀρίας καὶ ἰσλαποστόλου Θέλλης, ἔτους σ τ χ π θ ἐτελεύτησεν ὁ βασιλεὺς κυρὸς Μανουὴλ ὁ Κομνηνός, ὁ διὰ τοῦ θείου καὶ ἀγγελικοῦ σχήματος Ματθαίος μετονομασθεὶς». *Σπυρ. Π. Αἰμπρον*, Νέος Ἑλληνικήμων, τ. Ζ, σ. 133 μετὰ τῶν αὐτόθι παραπομπῶν. Εἰκόνας τῶν διαφόρων μελῶν τῆς αυτοκρατορικῆς οἰογενείας τῶν Κομνηνῶν εὕρηνται ἐν περιερσιτάτῳ χειρογράφῳ, ὅπερ ἠρόρασεν ἐν Ἀθήναις τὸν ΙΖ' αἰῶνα οἱ περιηγηταὶ Spon καὶ Wheeler. Τὸ χειρόγραφον τοῦτο σώζεται εὐτυχῶς ἀκρῆ ἐν Ἀγγλίᾳ, ὅπου εὕρισται πρὸ δύο καὶ πλέον αἰῶνων, ἀπεθρυσσασμένον εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ κολλεγίου Lincoln. Ἦνε τοῦ ΙΔ' αἰῶνος ἐπὶ περσικῆς καὶ περιέχει τὸ *Τυπικὸν τῶν καλλυγαιῶν* τῆς μονῆς *Θετόκου τῆς Βεβαίας Ἑλτίδος*, ἡ ὁποία ἰδρῦθῇ ἐν Κωνιπόλει ὑπὸ τοῦ μεγάλου στρατοπεδάρχου Κομνηνοῦ Συνανδανοῦ, ἕως τὸν ΙΔ' αἰῶνα. Εἰς τὰς εἰκόνας τοῦ χειρογράφου οἱ Κομνηνοὶ περιστάνονται κατὰ πρόσωπον, ὄρθιοι, ἐπὶ ἐδάφους χρυσοῦ, τὸ ὁποῖον περιβάλλει λεπτὴ ἐρυθρὰ γραμμὴ καὶ εἶνε ἐνδεδυμένοι μὲ πλούσια πορφύρῃ ἐνδύματα χρυσοποίκιλτα.

(2) Ἐν ἄλλαις ἐπιγραφαῖς, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς εὐχολογίοις, ἀπαντᾷ ἡ πλημμελὲς γραφὴ *κτῆτόρων* ἀντὶ *κτῆτόρων* καὶ τοῦτο ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς παρεξήγησιν καὶ αὐτῆς τῆς δεινέως ἐν τῇ ἐκτενῇ ἱεσίᾳ τῇ λεγομένῃ παρὰ τοῦ διακόνου κατὰ τὴν θείαν λειτουργίαν : «*Ἐτι δεόμεθα ὑπὲρ τῶν μακαρίων καὶ ἀειμνήστων κτῆτόρων τοῦ ἁγίου ναοῦ τούτου*». *Κτήτορες* ἱερῶν οἰκῶν, ἐκκλησιῶν καὶ μονῶν, ἐκκαλοῦντο αὐτοδικαίως εἰ ἰδρυταί, καὶ παρὰ τοῦτους οἱ ἀπόγονοι αὐτῶν καὶ κληρονόμοι, ἐν ὅσῳ τὸ εὐκτήριον, ἡ ἐκκλησία ἢ τὸ μοναστήριον ἔμενε τῇ οἰκογενεῖᾳ ἴδιον κτῆμα καὶ ἀναφαίρετον, ὅτε οἱ κτήτορες ἦσαν πολλοὶ καὶ διὰ τοῦτο ἡ λέξις ἐκφέρεται πληθυντικῶς. Ἐπὶ μοναστηρίων δέ, παρὰ τοὺς πρώτους ἰδρυτὰς καὶ τοὺς ἀπόγονους αὐτῶν, ὠρίζοντο ἔπειτα διὰ πατριαρχικοῦ γράμματος κοσμικοὶ ἄρχοντες ἢ κληρικοὶ ἔχοντες κτητορικὸν δικαίωμα ἐπ' αὐτῶν. Ἐκ πατριαρχικοῦ γράμματος τοῦ σοφωτάτου καὶ εὐκλεσεστάτου πατριάρχου Κυρίλλου

Τί δηλοῖ δὲ ἡ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ ἀπαντῶσα λέξις *Πρασίνης* δὲν δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν. Ἔχει ἄρα γε σχέσιν τινὰ πρὸς

τοῦ Λουκάρεως (†1638), ὅπερ ἀπόκειται μὲν ἐν τῷ σκευοφυλακείῳ τῆς ἱερᾶς μονῆς Παναγράντου ἐν Ἀνδρῶ ἀλλ' οὐτινος ἡ χρονολογία ἐξίτηλος ἐγένετο ὑπὸ τῆς νοτίδος, καταδηλοῦται ὅτι ἐπὶ πατριάρχου Ἱερεμίου β' τοῦ ἀπὸ Λαρίσσης, τοῦ ἐπιζυγούμενου Τρανοῦ (1572—1579 τὸ α', 1580—1584 τὸ β' καὶ 1586—1595 τὸ γ') ἐπειδὴ «τὸ ἐν τοῖς ὁρτοῖς κείμενον τοῦ χωρίου Φάληκος μοναστήριον ἐπ' ὀνόματι τιμώμενον τῆς παναγίας, πρὸς τὴν ἀκρόρειαν τοῦ ὄρους καταφύγιον καλουμένην, ἀνεκτίσθη, καὶ ἀνεκαινίσθη, καὶ εἰς ὃ νῦν ὁρᾷται κατεστάθη ὑπὸ τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου Ἀνδρου Γαβριήλ, οὗ δὴ καὶ κτήτορος καὶ εὐεργέτου καὶ ἐπιμελητοῦ γνωσθέντος.... ἐδόθη αὐτῷ τῷ ἐπισκόπῳ ἄδεια καὶ ἐξουσία παρὰ τῆς συνόδου, ἅτε κτήτορι καὶ εὐεργέτῃ, δεῖξαι, καὶ διακρίνειν ὑπὸ τὴν αὐτοῦ ζήτησιν τὸ αὐτὸ μοναστήριον ἐφόρου ζωῆς αὐτοῦ εἰς ὅσα ψυχωφελῆ καὶ σωτήρια». Ἐτερον δὲ ἱκανῶς παλαιότερον σιγίλλιον τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Φιλοθέου ἀπὸ τοῦ ἔτους 1365, ἀνατίθησι τῷ μοναχῷ Λουκᾷ «τὴν κλητορικὴν δικαιοσίαν καὶ ἐφορείαν καὶ οἰκονομίαν» τριῶν πατριαρχικῶν μονυδρίων ἐν Πτελεῶ τῆς Φθιώτιδος. Ὁ τὸ κλητορικὸν δὲ τοῦτο δικαίωμα λαχὼν «ῥῥοφείλεν ἐπιλαβέσθαι τῶν μονυδρίων, νουθετεῖν καὶ εἰσηγῆσθαι αὐτοῖς τὰ κρείττονα καὶ σωτηρία ἐχόμενα, εἰτα συνιστῆναι καὶ βελτιοῦν πάντα τὰ αὐτοῖς προσόντα κτήματά τε καὶ πράγματα, καὶ ὃν ἂν ἀποκαταστήσῃ [ὁ κτήτωρ] ἡγούμενον ἔχειν αὐτὸν τὸ βέβαιον καὶ ἀσφαλές». Συχνωτάτη δι' εἶνε ἡ χρῆσις τῆς λέξεως διὰ τοῦ ἰῶτα ἐκφερομένης, ἰδίᾳ ἐπὶ ἀναμνηστικῶν ἐπιγραφῶν κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους ἐν ναοῖς καὶ μοναστηρίοις, ὡς δὲ καὶ ἀλλαχοῦ ἐσημειώσαμεν, ἡ λέξις *κτίτωρ* εἶνε ἀδόκιμος, διότι χρῆσιν αὐτῆς ποιεῖται μόνος ὁ βυζαντινὸς Τζέτζης ἐν ταῖς *Χιλιάσιν*, ἥτοι ἐν τῷ εἰς δημῶδη γλῶσσῳ καὶ στίχους πολιτικῶν γεγραμμένῳ μακρῷ ποιήματι αὐτοῦ. Κεῖται δ' ἐν αὐτῷ δις μόνον ἀντὶ τοῦ ποιητικοῦ *κτίτωρ*, ὅπερ, τιτύοσημον ὃν τῷ *κτίσης*, σημαίνει καὶ τὸν ἰδρυτὴν. Μέτιθι *Δημητρίου Π. Πασχάλη*, Ματθαῖος δ' Ἀνδριος, πάπας καὶ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας (1746—1767). Ἐν Ἀθήναις, 1901, σελ. 91, σημ. 1. Περὶ τῆς λέξεως «κτίτωρ», «κτίτωρ» κλπ. βλ. ἐν πλάτει Γ. Ν. Χατζηδάκη ἐν «Ἀθηνᾶ» τ. ΚΑ', σ. 441—463. Ἰστέον δ' ὅτι πάντες σχεδὸν αἱ ὡς κτίτορες μονῶν ἢ ναῶν ἐπὶ τουρκοκρατίας παριστάμενοι, δὲν οἰκοδομοῦσι κυρίως ἐκ θεμελίων νέον κτήριον, ἀλλὰ συμπληροῦσι καὶ ἀνοικοδομοῦσιν ἐγκαταλειφθὲν καὶ καταστραφέν προγενέστερον οἰκοδόμημα. Τὰ δ' «ἐκ βάθρων» καὶ τὰ τοιαῦτα δηλοῦσιν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐπισκευὴν ἀπλὴν ἢ ἀνακαινίσιν. Βλ. Σκαργλάτου Δ. τοῦ Βυζαιτίου, ἡ Κωνσταντινούπολις, τ. Α', σ. ιε'—ισ'.

τὴν γνωστὴν μερίδα τοῦ Βυζαντίου τῶν Πρασίνων, τῆς ὁποίας ἀντίθετος ἦτο ἡ τῶν Βενέτων ; Ποβλ. τὴν ὑπὸ Λαμπάκη ἐκδοθεῖσαν ἐξ' Ἐφέσου ἐπιγραφὴν, κεχαραγμένην ἐπὶ μαρμαρίνης παραστάδος θύρας :

ΧΡΙΣΙΑ
ΝΩΝ ΒΑΣΙΛΕ
ΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΣΙΝΩΝ
ΠΟΛΛΑ ΤΑ ΕΤΗ (¹)

Κάτωθεν τῆς ἀνωτέρω ἐπιγραφῆς, τῆς δηλούσης τὸν χρόνον τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ ναοῦ, ὑπάρχει ὡσαύτως ἐπὶ τοῦ ἰδίου κίονος ἡ ἐξῆς νεωτέρα ἐπιγραφή :

+ ΑΥΕΚΕΜΗΘΗ
Ο' ΘΕΙΟΣ ΘΥΟΣ ΝΑ
ΟΣ ΔΙΑΣΜΔΡΟ
ΜΗ ΘΠΑΝΟCΙΩ
ΤΑΤΘ ΓΡΟΗΘΜΕΝΘ
ΓΡΙΤΟΡΙΘ ΘΠΙΚΛΙΑ
ΘΑΝΑΙΘ ἔCΩΚΑΙ
ἔΞΟ. ΊΔΙΑ Θ ΒΟΙΘ
ΕΙΑC ΚΑΙ Θ ἄΔΕΛΦ
Θ Α' Θ ΝΙΚΟΛΑΘ ΗΡ
ΤΩ ΠΟΤ' ΓΩΤΩ Α' Θ
ΜΟΧΘC ΚΑΙ ΕΤΕΡΩ
ΗCΑΡΙΩΤΗ. ἘΤΗ ΠΟΧΥ
1775 ΜΕΤΙΣ 10

(¹) Γ. Λαμπάκη, Οἱ Ἑπτὰ ἀστέρες τῆς Ἀποκαλύψεως. Ἐν Ἀθῇ-
ναις, 1909, σ. 82 καὶ 84.

Ἀνεκηνήσθη
ὁ θεὸς οὗτος να
ὃς διὰ συνδρο
μῆς τοῦ πανοσιω
τάτου προηγουμένου
Γρηγορίου τοῦ πίκλι Ἀ
θανασίου (') ἔσω καὶ
ἔξω. Ἰδίας του βοηθ
είας καὶ τοῦ ἀδελφ
οῦ αὐτοῦ Νικολάου καὶ
τῆς ποτὲ γυνῆς αὐτοῦ
Μοσχοῦς καὶ ἐτέρων.
Χεῖρ Κωνσταντίνου Καισαριώτη.
| Ἔτη ἀπὸ Χριστοῦ
1775 Μαρτίου 10.

(') Τοῦ αὐτοῦ προηγουμένου Γρηγορίου Ἀθανασίου μνεῖα γίνεται ἐν εἰκόνι τῆς Σταυρώσεως τοῦ Χριστοῦ, ὕψους 0,47, πλάτους 0,18, ἣτις ἀνήκουσά ποτε εἰς τὸν μνημονευόμενον ὧδε προηγούμενον Γρηγόριον Ἀθανάσιον, ἐληροδοτήθη εἰς τὸν γράφοντα παρὰ τῆς μητρὸς του, οὔσης ἐκ τῆς ἐν Μεσαρίᾳ οἰκογενείας Ἀθανασίου. Ἡ εἰκὼν φέρει ἄνωθεν μὲν τὴν ἐπιγραφὴν :

Κάτωθεν δὲ παρὰ τὴν βάσιν αὐτῆς τάδε :

Ἰησοῦ Χε Θεε καὶ κύριέ μου μνήσθητι καμοῦ δούλου σου ἀναξίου πρώην ἡγουμένου τε τοῦ γρηγορίου οὗ καὶ τὸ ἐπικλην Ἀθανασίου· λύτρωσόν με δὲ πρὸς τοῦ αἰωνίου, κύριε Θεε Χριστέ καὶ Ἰησοῦ μου :

Ἀριστερεῇ δὲ καὶ πρὸς τὸ ἄρον τῆς εἰκόνος μόλις διαφαίνονται ἐξαληλιμμένα ὑπὸ τῆς τῶν καιρῶν ἐπηρείας τά δε :

μνήσθητε Σῶτερ
τοῦ δούλου σου

.

Ἐν δὲ τῇ ἱερᾷ μονῇ Ἀγίας σώζεται κώδιξ, περιέχων ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν, ἐν τῷ πρώτῳ φύλλῳ τοῦ ὁποῦ ἀναγινώσκεται τό δε τὸ σημεῖωμα :

«Τὴν παροῦσαν ἡγόρασα παρὰ τοῦ παπὰ κὺρ Διονυσίου Καῖρη διὰ γρόσιο εἴκοσι, ἥτι ἄλλως 20 αἰσῶ καὶ τὸ δὲ σὺν τοῖς ἄλλοις ἐκ τοῦ προηγουμένου Γρηγορίου, τοῦ πίκλη Ἀθανασίου». Κατωτέρω δέ :

Ἐν τῷ δεξιῷ δὲ στύλῳ εὑρηται ἐγγεγλυμμένη ἐπὶ μιᾷ τῶν πρὸς τὰ ἔσω πλευρῶν αὐτοῦ ἐπιγραφὴ μακρά, ἀλλὰ δυστυχῶς κατὰ τὸ πλεῖστον παράτριβος καὶ ἐξίτηλος διὰ τὴν τῶν καιρῶν ἐπήρειαν καὶ τὴν κακὴν τοῦ μαρμάρου σύστασιν. Φαίνεται δι' ὅτι καὶ ἡ ἐγγλύφισις τῶν γραμμάτων ἐγένετο κατ' ἐπιπολὴν. Μόλις δ' ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης, ἐν ἀρχῇ τῆς ὁποίας εἰκονίζεται σταυρός, ἀναγινώσκονται τὰ δε:

† Τὸν σὸν
οἰκέτην
Μιχαήλ . . .
τος πα
κ ς
τ τιω
. π
ον τ
ευ η
ς ς

Ἐπὶ τῆς κάτω δ' ὕψους τοῦ ἐπὶ τῆς ἁγίας Τραπέζης μαρμάρινου σταυροῦ ὑπάρχει ἐπιγραφὴ, ἥτις πλήρης ἔχει ὧδε :

ΔΑΝΙΗΛ Ⲫ ⲬΓⲬⲣⲓⲙⲉ ⲛⲁⲓ ⲕⲟⲥⲙⲁ Ⲫ ⲡⲓⲕⲣⲓ
ⲕⲁⲓ ⲟⲓ ⲁⲛⲁⲓ ⲛⲟⲥⲕⲟⲛⲧⲉⲥ ⲉϥⲗⲁⲉ ⲁⲓ ⲁⲓ ⲕⲧⲓⲧⲟⲣⲁ
ⲟⲩⲥ ⲥⲱⲥ ⲁⲩ ⲙⲓⲛⲓ ⲙⲁⲣⲧῆⲱ
ⲉⲧⲥ × ⲛⲧ ⲉⲗⲁⲓ ⲗⲉⲃⲟⲧⲏ ⲙⲁⲛⲏⲥⲏⲗ Ⲫ ⲕⲟⲙⲏⲏⲥ

Δανιὴλ τοῦ Σγουρισμένου καὶ Κοσμᾶ τοῦ Πικρὶ καὶ οἱ ἀναγινώσκοντες εὔχεσθε διὰ τὸν κτίτορα ὁ θεὸς σώσι αὐτόν. Μινὶ Μαρτῆϋ ἔτος 1158, βασιλέβοντος Μανουὴλ καὶ Κομνηνοῦ.

«Nūn δὲ ἀφιέρωσα αὐτὴν εἰς τὴν μονὴν τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, τῆς ἐπιλεγομένης Ἀγίας» καὶ ἥτις ἐκ τῶν ὄντων ἢ τῶν μελλόντων τολμήσει ἀνασπάσαι αὐτὴν νὰ εἶναι ὑποκείμενος εἰς τὸν κανόνα τῶν ἱεροσύλλων· ϣωⲩⲡⲉⲓⲱⲧⲱⲥ ⲙⲁⲗ. Σπυρ. Π. Λάμπρου, Κατάλ. Κωδ. Μονῆς Ἀγίας, σ. 88. Ἐκ τοῦ σημειώματος τούτου δῆλον, ὅτι μονὴ τῆς μετανοίας τοῦ Γρηγορίου Ἀθανασίου ἦν ἡ τῆς Ἀγίας, τῆς ὁποίας οὗτος διετέλεσε καὶ ἡγούμενος. Βλ. καὶ τὴν ἐν σ. 5 τοῦ παρόντος φροντισματος ἐπιγραφὴν.

Καὶ ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης καταδεικνύεται ὅτι ἡ ἐκκλησία αὕτη εἶνε ἀρχαιοτάτη, πρὸς δὲ ὅτι ἐν ᾧ χρόνῳ, τὸν IB' αἰῶνα, ἐκτίσθη αὕτη, ἢ ἀνωκοδομήθη, κατ' ὅλην τὴν νῆσον ἡ Μεσαρία, ἥτις, ὡς προερέθη, ἦτο ἡ ἐπὶ βυζαντινῶν πρωτεύουσα τῆς νήσου (1). Τοῦτο ὅμως καὶ δὲν ἀποδεικνύει, φρονοῦμεν, ὅτι πολὺ πρὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἡ ἀρχαία τῆς Ἀνδρου πόλις ἦτο ἔρημος, ἐγκαταλειφθεῖσα τέλεον ὑπὸ τῶν κατοίκων. Καὶ πιθανώτατα μὲν νὰ εἶχον ἐπιτελεσθεῖ κατὰ μέγα μέρος ὁ διασκορπισμὸς τῶν κατοίκων καθ' ὅλην τὴν νῆσον πρὸ αἰῶνος δωδεκάτης ἢ καὶ πρὸ τῆς ἐνδεκάτης ἀκόμη ἑκατονταετηρίδος, ἀλλ' ἡ μετοικεσία δὲν ἐγένετο ἔκτοτε πλήρης, πεποιθότως δὲ δυνάμεθα νὰ αποφανθῶμεν, ὅτι καὶ περ ἀπὸ τῆς Δ' ἔτι ἑκατονταετηρίδος πῆλθον φοβεραὶ καὶ ἀνεπανόρθωτοι αἱ καταστροφαὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν τῶν Ἀνδρίων πόλιν, ὡς ἀλλαχοῦ θέλομεν ἶδει, οὐδὲν ἥττον αὕτη ἐξηκολούθει νὰ ἔχῃ ἱκανὸν ἀριθμὸν κατοίκων καθ' ὅλην τὴν πρῶτην τοῦλάχιστον περιόδον τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Τοῦτο διατρανοῦσι τὰ σωζόμενα ἐν Παλαιόπολει βυζαντινὰ λείψανα καὶ τὰ ἐν αὐτῇ εὗρισκόμενα ἀπειράριθμα τῆς ἐποχῆς ταύτης νομίσματα, παρὰ τὰ ἀβασανίστως ὅλως ὑπὸ τινων γραφέντα ὅτι ἡ Παλαιόπολις παρουσιάζει παντελῆ ἐρημίαν βυζαντινῶν μνημείων.

Ἡ δὲ θέσις, εἰς τὴν ὁποίαν ἐγείρεται ὁ **Ταξιάρχης**, ἀποδεικνύει ἀληθῆ τὴν κρατοῦσαν ἐν Ἀνδρῶ παραδόσιν, καθ' ἣν αἱ οἰκίαι τῆς Μεσσαρίας ὑπῆρχον ἄλλοτε συγκεντρωμέναι ἐπὶ τῶν μεσημβρινῶν κλιτύων τῆς δευτέρας, ἐφ' ἧς ἐγείρεται σήμερα τὸ χωρίον, λοιμώδης δὲ νόσος, πανώλης, κατὰ τὴν παράδοσιν, ἐπενεγκοῦσα τὴν ἐρήμωσιν, ἐξηνάγκασε τοὺς κατοίκους νὰ ἐγκαταλείψωσι τὰ παλαιὰ οἰκήματα καὶ νὰ ἀνεγείρωσι νέα τοιαῦτα ἐπὶ τῆς θέσεως, εἰς ἣν ὑπάρχει ἔκτοτε ἡ κώμη.

Εἰς τὸν νάρθηκα τῆς ἐκκλησίας ταύτης εἶνε τεθαμμένος ὁ Πέτρος Ἀθανάσιος, διατελέσας συνεχῶς καὶ ἐπὶ πολλὰς δεκάδας ἐτῶν δημογέρον Μεσαρίας καὶ εἶτα ἐπαρχιακὸς δημογέρον Ἀν-

(1) Πρβλ. **Ουίλλιαμ Μίλλερ**, ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι (1204—1565), τ. Α', σ. 43 ἑλλην. μεταφρ. **Σπυρ. Π. Λάμπρου**.

δρου καὶ ὁ Μιχαὴλ Δ. Καίρης, ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ ὁποίου ἀναγινώσκεται ἐπιγραφὴ ἡ ἐξῆς, κεφαλαιώδεις γράμμασιν ἐγγεγλυμμένη :

« Ἐνταῦθα ἀναπαύεται μετὰ τῆς συζύγου αὐτοῦ Αἰκατερίνης ὁ Μιχαὴλ Δ. Καίρης, γεννηθεὶς τῇ 3 μαΐου 1790, ὑπηρετήσας τὴν πατρίδα ὡς Κοτζάμπασης, ἐνεργὸν μέλος τῆς ἐθνεγερείας, Δικαστῆς τοῦ ἀνωτάτου ἀνεκκλητοῦ Δικαστηρίου, Μέλος τοῦ Πανελληνίου, Δήμαρχος, Βουλευτῆς καὶ Γερουσιαστής. Ἀποθανὼν τῇ 11 Σεπτεμβρίου 1880 ».

Η ΠΑΛΑΤΙΑΝΗ ΤΟΥ ΚΑΤΩ ΚΑΣΤΡΟΥ

Ἡ *Παλατιανή* τοῦ Κάτω Κάστρου τῆς Ἀνδρου εἶνε ἐκκλησία τιμωμένη ἐπ' ὀνόματι τῆς *Ζωοδόχου Πηγῆς* ⁽¹⁾ Εἶνε δ' ἡ *Παλατιανή* ρυθμοῦ παρεμφεροῦς τῷ παρηκμακότη βυζαντιακῷ καὶ φέρει μέγαν τροῦλλον. Ὑπῆρξε δέ ποτε ἡ Παλατιανή ἰδιοκτησία τοῦ Παναγίου Τάφου, διὰ τοῦτο καὶ εἰς τὰ περιωθέντα δίπτυχα τῆς ἐκκλησίας ταύτης μνημονεύονται οἱ πατριάρχαι Ἱεροσολύμων. Ἡ Παλατιανή εὐρίσκεται ἐν τῇ παρὰ τὰ τείχη τῆς πόλεως παλαιᾷ συνοικίᾳ, ἔνθα ὑπῆρχον τὰ μέγαρχα ἢ τὰ *παλάτια* τῶν ἀρχόντων τῆς πόλεως, οἵτινες ἱεουργοῦντο ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ταύτῃ, ἐξ οὗ καὶ ἐκλήθη αὕτη *Παλατιανή*. Πιθανώτατα δὲ παρὰ τὴν Παλατιανὴν ἡγείροντό ποτε καὶ τὰ ἀνάκτορα τῶν φράγκων τῆς νήσου δυναστῶν. Τοῦλάχιστον ἐν καταρρέοντι

(1) Ἐν τῇ παραστάσει τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς εἰκονίζεται ἡ Θεοτόκος ἰσταμένη ἐντὸς κολυμβήθρας, ἔχουσα τὰς χεῖρας ἐστραμμένας πρὸς τὰ ἄνω. τὸν δ' Ἰησοῦν ἔμπροσθέν της, εὐλογοῦντα καὶ φέροντα ἐπὶ τοῦ στήθους αὐτοῦ τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον. Μέχρι τοῦδε οὐδαμοῦ ἀνευρέθη μνημεῖον, δυνάμενον νὰ ὀρίσῃ ἡμῖν τὸ ἀρχέτυπον τῆς παραστάσεως ταύτης τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς. Ἐπὶ μεταγενεστέρων ὁμως εἰκόνων τῆς Θεοτόκου ἐντὸς κολυμβήθρας, ἐποχῆς ΙΖ'—ΙΗ' αἰῶνος, τὸ ὄνομα *Πηγῇ* σημειοῦται, ἐξ οὗ τεκμαιρόμεθα ὅτι ἡ συμβολικὴ αὕτη τῆς Θεοτόκου εἰκὼν προήλθεν ἐκ παραδόσεως ἀρχαίου τύπου. Πρὸς τὴν παράστασιν ταύτην τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς ἔχομεν τὸ τρίμετρον ἱαμβικὸν τοῦ Ἑμμ. Φυλῆ : « Ἀφ' ὁμοίας φέρουσα τοῖς κόλποις φλέβα ».

ἤδη εἰς ἐρείπια μεγάλῳ τριωρόφῳ οἰκοδομήματι, κειμένῳ ἀκριβῶς ἀντικρὺ τῆς Παλατιανῆς καὶ εἰς ἐλαχίστην ἀπὸ ταύτης ἀπόστασιν, σφίζεται μέχρι σήμερον ἐντετειχισμένον λαμπρὸν μέγα μαρμάρινον οἰκόσημον τῶν δυναστῶν τῆς Ἀνδρου Σουμαρίπα· τὸ οἰκόσημον παριστάνει δύο πιθήκους ἀντιμετώπους, ὑποβαστάζοντας θυρεὸν περιέχοντα δύο κρίνους, κάτω ἐν τῷ λίθῳ εἰκονιζομένου τοῦ ἡλίου ⁽¹⁾.

Πλούσιος ἦν ὁ διάκοσμος τοῦ ναοῦ τούτου. Τὸ σφριζόμενον δὲ κατὰ χροῖον αὐτοῦ δρυφακτον, πλήρες γλυφῶν ὑπὸ χειρὸς καλλιτέχνου ἐργασμένων, εἰκονιζουσῶν δ' ὑποθέσεις ἐκ τῆς παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης, εἶνε, καθ' ἃ καὶ ἐν ἄλλῳ ἡμῶν μελετήματι ἐσημειώσαμεν, κάλλιστον ὑπόδειγμα τῆς τοσοῦτον παρ' ἡμῖν ἐν παρρησιάζουσιν χρόνοις εὐδοκιμούσης τορευτικῆς. Εὐόηται δι' ἐπ' αὐτοῦ ἄξια εἰκόνες, μεταξὺ τῶν ὁποίων τοῦ Ἰησοῦ καθημένου ἐπὶ θρόνου, ἐφ' οὗ εἰκονίζονται τὰ 4 ζῶα τοῦ Ἡσαΐου (ἀφιέρωμα Γάσπαρη Κωνσταντάκη) καὶ τῆς Παναγίας ὁδηγητρίας, ἥτις κατὰ τὴν ἐπ' αὐτῆς ἐπιγραφὴν «*ἀφιερῶθη εἰς τὸν μέγαν Γεώργιον ἐν τῷ Κάστρῳ τῆς Πλάτζας*».

Ὁ ναὸς ἐκοσμεῖτο καὶ διὰ τοιχογραφῶν σφριζομένων μὲν μέχρι πρό τινος, ἐναγχοῦ δὲ καλυπθέντων πρὸς εὐπρέπειαν διήθεν τῆς ἐκκλησίας διὰ λευκάζοντος ἐπιχρίσματος διαλελυμένης ἀσβέστου. Ἰχνη τῶν ἐφ' ὕψεϊ (fresco) ἀγιογραφημάτων τούτων μόλις νῦν διαφαίνονται εἰς τὴν ἀριστερᾷ τῷ δρυφακτῷ γωνίαν.

Ὑπάρχουσι δ' ἐν τῷ ναῷ τούτῳ αἱ ἐξῆς ἐπιγραφαί :

† Ἀνακαινίστει ἡ παροῦσα ἐκκλησία καὶ ἀφιερῶσά τῳ (sic) τὴν παροῦσα θύρα ὁ εὐγενέστατος Δημήτριος Νέρις ἐν τῷ Ἀγίῳ Τάφῳ. Αῖβ', Μαρτίου κστ'.

(1) Ἐφιστῶμεν τὴν προσοχὴν τῆς Ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας πρὸς διαφύλαξιν τοῦ πολυτίμου τούτου οἰκοσήμου, ἐκ τῶν ἐλαχίστων ἀξίων λόγου, ἅτινα διεσώθησαν ἐν Ἑλλάδι, καὶ ὅπερ ἐχομεν λόγους νὰ μὴ κρίνωμεν ἀσφαλὲς ἐν ἡ θέσει εὐρηταί σήμερον. Εὐχῆς δ' ἔργον ἦθελεν εἶναι ἕαν τοῦτο ἀπειχιζέτο καὶ μετεφύρετο πρὸς φύλαξιν ἐν τῷ ἐν τῇ Καϊρείῳ Σχολῇ ἀρχαιολογικῷ Μουσείῳ Ἀνδρου. Τοῦ οἰκοσήμου τούτου μνηεὶα ποιεῖται καὶ ὁ *Οὐίλλιαμ Μίλλερ* ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ τῆς Φραγκοκρατουμένης Ἑλλάδος. τ. β', σ. 435—6 τῆς ἑλλην. μεταφράσεως *Σπυρ. Π. Λάμπρου*.

Ἡ ἀνωτέρω ἐπιγραφὴ, κεχαραγμένη ἐπὶ λευκοῦ μαρμάρου γράμμασι μεγάλοις, ἔχουσα δ' ἐνιαχοῦ πνεύματα καὶ τόνους, εὔρηται εἰς τὸ ὑπέρθυρον τῆς ΒΔ θύρας τοῦ ναοῦ. Παρὰ τὴν εὔσοδον τῆς θύρας ταύτης ὑπάρχει, ἐπεστρωμένη ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, πλάξ ἐκ λευκοῦ μαρμάρου ἐνεπίγραφος. Ἀλλὰ τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην, ἀποτετριμμένην ἐκ τῶν ποδῶν καὶ ἐν τοῖς πλείστοις ἐξαηλημιμένην, μάτην ἀπεπειράθυμεν νὰ ἀνιχνεύσωμεν.

Εἰς τὸ μαρμάρινον δ' ὑπέρθυρον τῆς πρὸς Δ θύρας τοῦ ναοῦ εὔρηται ἡ ἑξῆς ἐπιγραφὴ :

† Ἐτελειώθη ἡ παροῦσα ἐν ἔτει αψιβ^ο Ἀπριλίου θ'.

Κάτωθεν δ' ἀκριβῶς διὰ νεωτέρων γραμμάτων ἐπιπολῆς κεχαραγμένων τὰ ἑξῆς :

Διὰ συνδρομῆς τῶν ὀρθόδοξων (οὔτω) χριστιανῶν ἐπιτροπεύοντος Α. Ζ. Δ: (= Αὐγουστίνου Ζ. Δαπόντε) 1842.

Ἐν τῷ μεσονάφ κεῖται ἐπὶ τοῦ δαπέδου ἀνάγλυφος ἐπὶ μαρμαρίνης πλακὸς ὁ δικέφαλος τοῦ βυζαντίου αὐτοκρατορικὸς ἀετός. Εἶνε δ' ὁ ναὸς πλήρης τάφων, ἐπὶ τινων δὲ τῶν καλυπτούσων αὐτοὺς μαρμαρίνων πλακῶν εἰκονίζονται ὡσαύτως ἀνάγλυφοι δικέφαλοι ἀετοί, φέροντες στέμμα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, διὰ δὲ τῶν ποδῶν κρατοῦντες σταυρὸν καὶ ξίφος ἀμφίστομον. Ἐπὶ τινος τῶν τάφων σφύζεται ἡ ἑξῆς ἐπιγραφὴ κεφαλαιώδεσι γράμμασι :

Τὸ παρὸν ἐστὶ Λεοντίας Μπίστη

Ἐπὶ ἐτέρου δέ :

Τὸ παρὸν ἐστὶ Μιχαὴλ Καίρη

Τὰ γράμματα τῶν ἐπιγραφῶν τούτων ἀτέχνως καὶ ἀμελῶς εἰργασμένα, τῆς αὐτῆς δὲ προδήλως χειρός.

Ἐπὶ δὲ τοῦ δρυφίκτου σφύζεται ἡ ἀκόλουθος ἐπιγραφὴ, ἀναγεγλυμμένη ἐπὶ τοῦ ξύλου μεγάλοις βυζαντιακοῖς γράμμασιν :

† Ἐγίνε τὸ παρὸν τέμπλον διὰ συνδρομῆς τοῦ πανιερωτάτου ἀρχιεπισκόπου Ἀνδρου κυρίου κὺρ Διονυσίου Καίρη καὶ συνδρομῇ τοῦ πανωσιωτάτου ἀγίου πρωτοσυγγέλου ἀγιωταφίτη κυ-

ρίου Κυρίλου Κυπρέου καὶ τῶν ἐντιμωτάτων ἐπιτρόπων τοῦ Ζωοδόχου Τάφου Λεωνάρδου Καίρη καὶ Περάκη Ἀθανασίου : — 1719.

Φέρει δ' ἡ ἐκκλησία Παλατιανὴ ἐγκεκτιομένα λείψανα ἀρχαίου κυρίου, δεξιᾷ δὲ τῆς θύρας τῆς πρὸς Δ ὑπῆρχεν ἐνφοκοδομημένη κεφαλὴ νεανίου μετὰ τοῦ δεξιοῦ ὤμου, πρὸς τὰριστερὰ ἀποβλέπουσα, καὶ ἀποτετριμμένη μὲν, ἀλλὰ καλὴν δεικνύουσα ἐργασίαν, ἀνήκουσα δ' εἰς ἄγαλμα ἀνάγλυφον ἐκ τῶν λίαν ἐκτύπων. Ὑψος τοῦ σφριζομένου μέρους 0,30, πᾶχος 0,14. Λευκὸς πάριος λίθος ⁽¹⁾.

Ἐν τῇ *Παλατιανῇ* εὔρομεν σημειουμένην « Ἀδειαν ἐνταφριασμοῦ τοῦ ἀποθανόντος *Ἀνδρονίκου*, υἱοῦ τοῦ *Ἀντωνίου Μπιρίκου*, πρὸς τὸν ἐφημέριον τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς Παλατιανῆς εἰς τὴν πόλιν ». Σημεῖωμα ἀχρόνιστον.

Ἡ *Παλατιανὴ* ὑπῆρξέ ποτε καθεδρικὸς τῆς νήσου ναός.

Σφάζεται δὲ περὶ τῆς Παλατιανῆς τὸ ἐξῆς ἀνέκδοτον ἔγγραφον τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀνδρου Ἀθανασίου (2), φέρον χρονολογίαν 1712 :

† Ἐμπροσθεν τῆς ἡμῶν ταπεινότητος, καὶ τῶν ἐντιμωτάτων κληρικῶν, καὶ χρησιμωτάτων ἀρχόντων, ἐνεφανίσθη ὁ πανοσιώτατος ἱερομόναχος καὶ Κύριλλος ἀγιοταφίτης, ὅστις εὐλαβῆς καὶ σώφρων τὰ μέγιστα..... παρακινηθέντες κληρικοὶ τε καὶ ἄρχοντες ἀπαξάπαντες, γνώμη καὶ τῆς ἡμῶν ταπεινότητος, δίδομεν τὴν ἐκκλησίαν, τὴν οὖσαν ἐν τῷ παρόντι Κάστρῳ τῆς Ἀνδρου, ἐγγὺς τοῦ παλατίου, ἐπονομαζομένην Ζωοδόχος Πηγὴ, πρὸς τὸν ἅγιον τάφον, ἵνα ποιήσωσι μετόχιον τοῦ ἁγίου τάφου, ἔχει δὲ μνημονεύειν καὶ ἡμᾶς ἀδιαλείπτως ἐν αὐτῇ· ἐπιδίδειν δὲ κατ' ἔτος ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐπαρχίᾳ τῆς Ἀνδρου εἰς ὀνομασίαν

(1) Ἀποτεριχοθεῖσα μετεφέρθη εἰς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Ἀνδρου, ἔνθα κατετάχθη ὑπ' ἀριθ. 15.

(2) Βλ. περὶ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀθανασίου : *Δημητρίου Π. Πασχάλη*, Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἀνδρου διὰ μέσου τῶν αἰώνων καὶ Ἀναγραφὴ Χρονολογικὴ τῶν ἀπὸ Χριστοῦ ἀρχιερατευσάντων ἐν τῇ νήσῳ Ἀνδρῶ, ἀπὸ Ζωΐλου (312) μέχρι Μητροφάνους (1555—1889) μετ' εἰδήσεων ἱστορικῶν περὶ αὐτῶν. Ἀνέκδοτον.

τέλους κηρὶ λίτρας δύο· δυσωπῶ δὲ καὶ ἐντέλλομαι τοὺς μεταγενεστέρους ἀρχιερεῖς μηδὲν ἄλλο ἐπιδίδειν πάρεξ τὰς δύο λίτρας τὸ κηρὶ, καὶ οὐχὶ ἕτερον· ἔτι δὲ μηδεὶς ἐνοχλήσῃ αὐτὸν, εἰ δὲ εὗρεθῇ ἐναντίος τοῦ παρόντος μου γράμματος, εἰ μὲν ἱερεὺς ἦ, ἔχομεν αὐτὸν ἀργόν, καὶ [εἰ] τῆς ἀργίας καταφρονήσῃ, ἔχομεν αὐτὸν καὶ ἀφωρισμένον· ἐὰν δὲ λαϊκὸς τολμήσῃ καταφρονήσαι τῶν τοιούτως πεπραγμένων, ἔχομεν αὐτὸν ἀφωρισμένον, καὶ κατηραμένον, καὶ ἀσυγχώρητον, καὶ ἔξω τῆς Χριστοῦ ἐκκλησίας. Εἰς γὰρ τὴν περὶ τούτων δήλωσιν καὶ ἀσφάλειαν ἐγένετο καὶ τὸ παρὸν βεβαιωτικὸν γράμμα, καὶ κατεστρώθη εἰς τὸν παρόντα ἱερὸν κώδικα τῆς ἀγιωτάτης ἀρχιεπισκοπῆς Ἀνδρου :— Ἐν ἔτει : αψιβ:ῳ Κατὰ μῆνα φεβρουάριον : κ'.

† **Ἀνδρου Ἀθανάσιος** :— οἰκονόμος ἀνδρου :— (1).

Ἀλλὰ μετὰ πάροδον χρόνου τινὸς, καὶ δὴ ἐπὶ τῆς ἀρχιερατείας ἐν Ἀνδρῷ Ἰωάσαφ τοῦ ἐκ τῆς νήσου Αἰγίνης (1768—1774), ἱεράρχου λογίου καὶ ἐναρέτου, οἱ ἀγιοταφίται πατέρες ἐπελάθοντο τῶν ὑποχρεώσεων αὐτῶν· ἐπαύσαντο δὴλον οὖν μνημονεύοντες τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀνδρου, οὐδὲ παρῆχον εἰς τὴν ἀρχιεπισκοπὴν τὸν διατεταγμένον κηρὸν λίτρας δύο, οὐδ' ἑδεύκνουν καθ' ὅλου τὴν προσήκουσαν ὑποταγὴν καὶ εὐπειθειαν τῷ Ἰωάσαφ, καθ' ἃ ὀφείλον, ὧς κατὰ τόπον ἀρχιερεῖ καὶ πνευματικῷ προστάτῃ. Διὸ ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Θεοδοσίος ὁ Β', ὁ ἀπὸ Θεσσαλονίκης γεγονώς (2), ἀπέλυσε τῷ 1770 συνοδικὸν σιγίλλιῳδες γράμμα, ἵνα ἐπαναγάγῃ τοὺς ἀγιοταφίτας εἰς τὸ καθήκον αὐτῶν. Τὸ σιγίλλιον ἐξεδόθη τῷ α' ψό, ἐν μηνὶ μαρτίῳ, ἐπινεμήσεως γ'ης καὶ ἔχει ὧδε (3) :

(1) Βλ., Κώδικα ἱερὸν τῆς ἀγιωτάτης ἀρχιεπισκοπῆς Ἀνδρου καὶ Σύρας, φ. 4α Πρβλ. *Νίκου Α. Βέη*, 'Ο κώδις τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας Ἀνδρου καὶ Σύρου, ἐν «Βυζαντινοῖς Χρονικοῖς» Περουπόλεως, ἔτ' 1912, σ. 220.

(2) Βλ. περὶ Θεοδοσίου τοῦ Β' *Ζιχαρίου Μιθᾶ*, Κατάλογος ἱστορικῶς τῶν πρώτων ἐπισκόπων καὶ τῶν ἐφεξῆς πατριαρχῶν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἀγίας καὶ Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, ἐν Ναυπλίῳ, 1837, σ. 259. — *Μανουὴλ Γ. Γεδεών*, Πατριαρχικοὶ Πίνακες σ. 661—663.

(3) Βλ. *Νίκου Α. Βέη*, 'Ο κώδις τῆς Ὁρθοδόξου ἐκκλησίας Ἀνδρου καὶ Σύρου, ἐνθ. ἀν. σ. 228.

† Θεοδοσίος ἐλέω Θεοῦ Κωνσταντινουπόλεως
Νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης :—

† Ἐντιμότατοι κληρικοὶ τῆς ἁγιωτάτης ἀρχιεπισκοπῆς Ἀνδρου καὶ λοιποὶ εὐλαβέστατοι ἱερεῖς, καὶ χρήσιμοι προεστώτες, καὶ γέροντες, τέκνα ἐν κυρίῳ ἀγαπητὰ τῆς ἡμῶν μετριότητος, χάρις εἴη ὑμῖν, καὶ εἰρήνη παρὰ Θεοῦ καὶ παρ' ἡμῶν εὐχή, εὐλογία, καὶ συγχώρησις.

Τῶν εἰς κοινὴν συντελούντων εἰρήνην καὶ εὐκοσμίαν τῆς ἐκκλησίας ὅσα οἱ τοῦ λόγου μύσται, καὶ τῶν ἱερῶν πατέρων μυσταγωγοὶ διατάξαντο, καὶ ὅσα οἱ τῆς ἐκκλησίας ἐκρέμονες ἐν ἱεροῖς κανόσιν ἐκύρωσαν, ταῦτα δὲ πάντα χρεῶν ἀπαράβατα, καὶ ἀπαρεγγεῖρητα διατηρεῖσθαι· μὴ μέταίρε γὰρ φησὶν ὅρια αἰώνια, ἃ ἔθεντο οἱ πατέρες σου (1). Διὸ δὴ φροντίς ἡμῖν ἀείποτε γίνεται κατ' ὀφειλὴν ἀπαραίτητον ἐπανορθοῦν, καὶ ἐπανάγειν ἐπὶ τὸ εὐθετον εἴτι ἀπᾶν ὀφθεῖς ποτὲ τῇ ἱερᾷ ἐκκλησιαστικῇ θεοσμοθεσίᾳ τὴν κανονικὴν συγγέον ἀκρίβειαν. Ἐπεὶ δὲ τοιγαροῦν ἀνηνέχθη, καὶ ἐδηλοποιήθη ἡμῖν διὰ γραμματος τοῦ πνευματικοῦ ποιμένου, καὶ ἀρχιερέως θεοφιλεστάτου ἀρχιεπισκόπου Ἀνδρου, ἐν ἁγίῳ πνεύματι ἀγαπητοῦ ἀδελφοῦ, καὶ συλλειτουργοῦ τῆς ἡμῶν μετριότητος κύρ Ἰωάσαφ, ὅτι κατὰ τὴν αὐτὴν νῆσον Ἀνδρον ἐγγὺς τοῦ λεγομένου παλατίου ἐν τῷ Κάστρῳ κεῖται ἐκκλησία, ἐπονομαζομένη τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, ἣτις ἀνέκαθεν οὕσα ἐνοριακὴ τῆς ρηθείσης ἀρχιεπισκοπῆς Ἀνδρου, πρὸ χρόνων ἤδη τινῶν, δηλαδὴ κατὰ ἰδὸ : ἁψιβ' σωτήριον ἔτος ἀνετέθη ὑπὸ τῶν προεστώτων χριστιανῶν τῆς αὐτῆς νήσου, γνώμη καὶ τοῦ τότε ἀρχιερατεύοντος ἐν αὐτοῖς μακαρίου Ἀθανασίου, καὶ ἀφιερώθη τῷ Παναγίῳ καὶ Ζωοδόχῳ Τάφῳ ἐπὶ τῷ εἶναι μὲν, καὶ λέγεσθαι μετόχιον αὐτοῦ, μνημονεύεσθαι δὲ ἐν αὐτῷ τὸν κατὰ τόπον ἀρχιερέα, ὀφείλον παρέχειν αὐτῷ κηροῦ λίτρας δύο, κατὰ τὴν περίληψιν τοῦ κατὰ τόπον γενομένου τότε γραμματος, κατεστρωμένου ὄντος ἐν τῷ κώδικι τῆς αὐτῆς ἀρχιεπισκοπῆς, οὗτινος τὸ ἴσον ἐξενεχθὲν ἀπεκομίσθη καὶ ἐνεφανίσθη ἡμῖν ἤδη· ἔκτοτε μὲν οὖν διετέλεσε τὸ αὐτὸ μετόχιον ἐκτὸς τῆς περὶ αὐτοῦ ἐνορίας ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Παναγίου καὶ Ζωο-

(1) Παροιμιῶν κεφ. ΚΒ', 28.

δόχου Τάφου, διοικούμενον ὑπὸ τῶν στελλομένων ἐκεῖθε ἁγιο-
ταφιτῶν πατέρων· πρὸ ὀλίγου δὲ ἤδη καιροῦ ἀνηρέθη παραλό-
γως τὸ κανονικὸν μνημόσυνον τοῦ κατὰ τόπον ἀρχιερέως ὑπὸ
τῶν ἐν αὐτῷ εὐρυσκομένων πατέρων, παρεκτροπὴν οὐκ οἶδαμεν
ὅπως τοῦ καθήκοντος ποιουμένων, καὶ ἅπ' ἐναντίας φερομένων,
οὐ μόνον ταῖς περιεχομέναις συνθήκαις ἐν τῷ προειρημένῳ τῆς
ἀφιέρωσews γράμματι, ἀλλὰ δὴ καὶ αὐτῇ τῇ κανονικῇ θεομοθε-
σίᾳ διενεργουμένη κατὰ πάντα τόπον, καὶ φυλαττομένη ἀπαρα-
βάτως περὶ τὰ ἀπανταχοῦ μετόχια, ρητῶς γὰρ ἀναδιδάσκουσι
κανονικὰ καὶ συνοδικὰ ἐντάλματα, καὶ ἀρχαῖα ὑπομνήματα τῶν
ἀοιδίμων πατριαρχῶν, ὥς ἐνθα οὐ κατεβλήθη σταυροπήγιον ὁ
κατὰ χώραν ἀρχιερεὺς ἐκεῖσε ἔξουσιάσει, κἄν προάστειον ἢ μο-
ναστηρίον, κἄν μετόχιον, κἄν οἶκος εὐκτήριος, καὶ αὐτοῦ ἔσται
ἀναφορὰ, ἢ σφραγίς, ἢ ἐξέτασις, καὶ ἡ πρόοδος τῶν κανονικῶν
αἱ χειροτονίαι, καὶ εἴτι προνόμιον ἀρχιερατικόν. Τῆς οὖν ὑπο-
θέσεως ταύτης προβληθείσης ἐπὶ συνόδοι, ἀπεφάνθη ἐπικυρω-
θῆναι τὰς εἰρημένας ἐγγράφους συνθήκας, ἔφ' αἷς ἐγένετο καὶ
ἀφιέρωσις τοῦ αὐτοῦ μετοχίου, καὶ τοῦ λοιποῦ κρατεῖν καὶ ἐν
αὐτῷ τῷ μετοχίῳ τὸ κανονικὸν ἔθος τοῦ μνημοσύνου τοῦ κατὰ
τόπον ἀρχιερέως. Ὅθεν γράφοντες ἀποφαινόμεθα συνοδικῶς
μετὰ τῶν περὶ ἡμᾶς ἱερωτάτων ἀρχιερέων, καὶ ὑπερτίμων τῶν
ἐν ἁγίῳ πνεύματι ἀγαπητῶν ἡμῶν ἀδελφῶν, καὶ συλλειτουργῶν,
ἵνα τῶν εἰρημένων συνθηκῶν, ἔφ' αἷς ἀνετέθη τὸ αὐτὸ μετό-
χιον τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς εἰς τὸν Πανάγιον καὶ Ζωοδόχον Τά-
φον, διατηρουμένων ἀπαραβάτως, ὀφείλωσιν οἱ κατὰ καιροῦς
διάγοντες ἐν τῷ αὐτῷ μετοχίῳ ἁγιοταφῖται πατέρες μνημονεύειν
ἐν αὐτῷ ἀεννάως μόνον τοῦ κανονικοῦ ὀνόματος τοῦ κατὰ τό-
πον ἀρχιερέως, τοῦ τε ἤδη θεοφιλεστάτου ἀρχιεπισκόπου Ἀν-
δρου, καὶ συναδελφοῦ ἡμῶν ἀγαπητοῦ κυρ Ἰωάσαφ, καὶ τῶν
μετ' αὐτὸν ἀρχιερατευόντων· παρέχειν τε αὐτῷ τὸν διατεταγμέ-
νον κηρὸν λίτρας φάμεν δύο, καὶ δεικνύειν τὴν προσήκουσαν
ὑποταγὴν καὶ εὐπείθειαν, ὥς κατὰ τόπον ἀρχιερεῖ, καὶ πνευμα-
τικῷ προστάτῃ· ὅς δ' ἂν καὶ ὁποῖος τῶν ἐν τῷ ρηθέντι μετοχίῳ
ἁγιοταφιτῶν πατέρων τολμήσῃ ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸ ἕξῃς ἀνε-
λεῖν αὐθαδῶς, καὶ ἀνυποστόλως τὸ κανονικὸν μνημόσυνον τοῦ
κατὰ τόπον ἀρχιερέως, καὶ διαστρέψας περὶ τὴν χορηγίαν τοῦ

διατεταγμένου ἐτησίου κηροῦ, ἢ ἄλλως πῶς ἀντιβῆναι τοῖς ἀνή-
κονσι τῷ κατὰ τόπον ἀρχιερεῖ κανονικοῖς δικαίοις, ὁ τοιοῦτος
ὥς ἀλαζὼν καὶ καταφρονητῆς τῶν κανονικῶν διατάξεων, ἀργὸς
μένῃ πάσης ἱεροπραξίας, καὶ ἐστερημένος παντὸς ἐκκλησιαστι-
κοῦ εἰσοδήματος, καὶ δικαιώματος, παρ' οὐδενὸς συγχωρούμε-
νος, ἢ συλλειτουργούμενος, καταφρονῶν δὲ τῆς ἀργίας καὶ ἀφωρι-
σμένος ὑπάρχει ἀπὸ Θεοῦ κυρίου παντοκράτορος, καὶ καθηρημέ-
νος, καὶ ἀσυγχώρητος, καὶ μετὰ θάνατον ἄλυστος, καὶ τυμπανι-
αῖος, καὶ πάσαις ταῖς πατριαρχικαῖς καὶ ζωδικαῖς ἀραῖς ὑπεύ-
θυνος, καὶ πρόσωπον Θεοῦ οὐ μὴ ἴδοι. Ὅθεν εἰς διηνεκὴ ἔν-
δειξιν, καὶ ἀσφάλειαν τῆς συνοδικῆς ἀποφάσεως ταύτης, ἐγένετο
καὶ τὸ παρὸν ἡμέτερον πατριαρχικόν, καὶ συνοδικὸν βεβαιωτή-
ριον γράμμα, καταστρωθὲν καὶ τῷ ἱερῷ κώδικι τῆς τοῦ Χρι-
στοῦ μεγάλης ἐκκλησίας, καὶ ἐπεβραβεύθη τῇ ρηθείσῃ ἀρχιεπι-
σκοπῇ Ἀνδρου :— ἀψοῦ:

Ἐν μηνὶ μαρ : | Ἰνδικτῶνος γ'.

- ✠ Κυζίκου Γεράσιμος :—
- ✠ Νικομηδείας Νικηφόρος :—
- ✠ Νικαίας Ἀνθιμος :—
- ✠ Χαλκηδόνος Παρθένιος :—
- ✠ Δέρκων Διονύσιος :—
- ✠ Τυρνόβου Καλλίνικος :—
- ✠ Προύσης Μελέτιος :—
- ✠ Φιλιππουπόλεως Σαμουήλ ;—
- ✠ Σμύρνης Προκόπιος :—
- ✠ Δρύστρας Παρθένιος :—
- ✠ Βυζίης Γεράσιμος :—
- ✠ Γάνου καὶ Χώρας Παΐσιος :—
- ✠ Βοδενῶν Γερμανός :—
- ✠ Τιβεριουπόλεως Ἀνανίας :—
- ✠ Σκοπίων Φιλάρετος :—
- ✠ Σμοκοβίου Νεόφυτος :—
- ✠ Μογλενῶν Γεδεών :—

Ὡς εἵδομεν ἡ Παλατιανὴ ὑπῆρξε, συνεπεία δωρεᾶς τῶν
κατοίκων τῆς Ἀνδρου, ἰδιοκτησία τοῦ Παναγίου Τάφου. Ἰ-

στέον δ' ὅτι ὑπὲρ τῶν ἀναγκῶν τοῦ Παναγίου Τάφου εὐσεβεῖς ἐν Ἄνδρῳ διαθέται ἱκανὰ ἐκάστοτε κατέλειπον κατὰ τὰς παρελθούσας ἑκατονταετηρίδας ποσά. Ἐν τῇ συντάξει μάλιστα τῶν διαθηκῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τύπος, ἐτηρεῖτο, καθ' ὃν ὁ τὴν ἰδίαν διαθήκην συντάσσων ἡρωτᾷτο ἐὰν μετὰ καὶ τῶν ἄλλων κληροδοτημάτων ἐπεθύμει νὰ καταλίπη τι καὶ ὑπὲρ τοῦ Ἁγίου Τάφου, ἀκριβῶς ὡς ἐρωτᾶται σήμερον διὰ τὸν ἐθνικὸν στόλον. Πρὸς εἰσπραξιν δὲ τῶν εἰς χρῆμα ἢ εἶδος κληροδοτημάτων τῶν διαθετῶν ὠρίζοντο ὑπὸ τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων εὐπόληπτα ἐν Ἄνδρῳ πρόσωπα, φέροντα τὸν τίτλον ἐπιτρόπου τοῦ Παναγίου Τάφου, κληρικοὶ δὲ κατὰ καιροὺς ἐρχόμενοι ἐν Ἄνδρῳ ἐντολῇ τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων παρελάμβανον τὰ κληροδοτήματα ταῦτα. Οὕτω, καθ' ἃ δηλοῦται ἐν ταῖς προδημοσιευθείσαις ἐπιγραφαῖς, ἐπίτροποι τοῦ Ἁγίου Τάφου ἐν Ἄνδρῳ ἦσαν τῷ 1719 ὁ Λεονάρδος Καΐρης καὶ ὁ Περγάκης Ἀθανάσιος. Ὁ Ἅγιος Τάφος εἶχεν ἱκανὰ κτήματα ἐν Ἄνδρῳ, τὸ ἐν μετὰ τὸ ἄλλο πωληθέντα εἰς διαφόρους, μὴ ἐξαιρουμένης οὐδ' αὐτῆς τῆς περὶ ἧς ἐνταῦθα ὁ λόγος ἐκκλησίας Παλατιανῆς. Τῷ 1831 ἐπωλήθη κτήμά τι εἰς τὸ χωρίου Ὑψηλοῦ ἀντὶ φοινίκων 1320. Ἴδου ἢ διὰ τὴν πώλησιν ταύτην προκήρυξις τοῦ τότε Δημοσίου Μνήμονος Ἀνδρου Μιχαὴλ Ἀθανασίου, πριεργος διὰ τὸν τότε κρατοῦντα τύπον.

Ἀριθ. 18

Ὁ Δημόσιος Μνήμων Ἀνδρου προκηρύττει, ὅτι σήμερον δεκάτῃ τρίτῃ ἰουλίου χιλιοστὸν ὀκτακοσιοστὸν εἰκοστὸν πρῶτον ἔτος, προμεσημβρίαν τῆς δευτέρας.

Ἐπαρουσιάσθησαν εἰς τὸ Γραφεῖον τῆς Δημοσίου Μνημονείας ταύτης τῆς νήσου Ἀνδρου, οἱ Κύριοι, ὅτε ἅγιος Ἀρχιμανδρίτης τοῦ Παναγίου Τάφου Κύριος Ἀγάπιος Λεονάρδου Κυριακὸς Ἀνδριος, ἀπὸ Κώμην Μεσαρίαν τῆς Ἀνδρου, καὶ Ἰωάννης Νικολάου Ἀθηναῖος, Ἀνδριος, ἀπὸ Κώμην Στριπυρναῖς τῆς Ἀνδρου, ἐπιλεγόμενος Πριστός, ζητῶν ὁ πρῶτος νὰ πωλήσῃ πρὸς τὸν δεύτερον (δυνάμει τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Μακαριωτάτου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Κυρίου Ἀθανασίου, γεγραμμένης α' ὡλ: ὁκτωβρίου κ' τὴν ὁποίαν ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως ὁ ἴδιος Ἰωάννης Ἀθηναῖος) ἐν περι-

λόλιον τοῦ Παναγίου Τάφου, κείμενον ἐδῶ εἰς Ἄνδρον εἰς κόμην Ὑψηλοῦ, διὰ φοίνικας χιλίους τριακοσίους εἴκοσι. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ Μνημονεῖα ὀφείλει κατὰ τὸ εἰκοστὸν τέταρτον ἄρθρον τοῦ ὑπ' ἀριθ. ἐξηκοστοῦ ἐβδόμου ψηφίσματος νὰ ἰδεάζῃ τὰ μέρη ἅτινα προτιμῶνται εἰς τὴν ἀγορὰν τούτου, δηλ. τοὺς πλησιαστάς τοῦ ρηθέντος περιβολίου, καὶ τοὺς μετέχοντας ἀπ' αὐτό, διὰ τοῦτο ἐκδίδει τὴν παροῦσαν εἰς τὸ νὰ ἀναγνωσθῇ ἐπ' ἐκκλησίας διὰ τῶν Δημογερόντων τῶν Κωμῶν ἢ Κωμοπόλεων ὅπου εὑρίσκονται οἱ εἰρημένοι, ἕως ὅτου νὰ ἰδεασθοῦν ὅλοι των καὶ τότε ὅστις ἐξ αὐτῶν τὸ θέλει ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ παρουσιασθῇ ἐνταῦθα εἰς τὴν Μνημονεῖαν διὰ νὰ τὸ ἀγοράσῃ ἐπὶ προθεσμία ἡμερῶν δεκαπέντε (κατ' αἴτησιν ἀμφοτέρων), ἂν δὲ καὶ μέχρι τῆς προθεσμίας ταύτης δὲν ἤθελε παρουσιασθῇ τις ἐξ αὐτῶν ἐνταῦθα, τότε πλέον εἰς τὸ ἐξῆς δὲν ἔχει κανὲν δικαίωμα νὰ ζητῇ αὐτὸ, διότι θέλει γείνει τὸ πωλητήριον εἰς τὸν ρηθέντα Ἰωάννην Ἀθηναῖον, καὶ θέλει μείνει τοῦ λοιποῦ κτῆμα ἰδικόν του, ὡς καλῶς ἀγοράσαντα. Ὅθεν καὶ περιμένομεν.

Ὁ Δημοσίως Μνήμω Ἄνδρου Μ. Ἀθανάσιος

Ἐν τέλει ἡθέλομεν συστήσει νὰ ληφθῇ ἔγκαιρος πρόνοια πρὸς διαφύλαξιν τοῦ καλλιτεχνικωτάτου καὶ ὄντως πολυτίμου τεμπλέου τοῦ ναοῦ τούτου, διότι παρ' ὅλην τὴν εὐλάβειαν, ἣτις διακρίνει τοὺς κατόχους σήμερον τοῦ ναοῦ, δὲν εἰμεθα ἀπηλλαγμένοι παντὸς φόβου μὴ ἡμέραν τινὰ λάβῃ καὶ τοῦτο τὴν τύχην τοῦ ἀρχαίου κωδωνοστασίου τοῦ ἰδίου ναοῦ, τοῦ ὑψηλοτέρου καὶ ὡραιότερου τῶν ἐν τῇ νήσῳ.

Ὑπάρχουσι δὲ καὶ ἄλλαι ἐν τῇ πόλει τῆς Ἄνδρου (Κάτω Κάστροφ) ἐκκλησίαι, ἱκανῶς ἐλκύουσαι τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἀρχαιοφίλου καὶ φιλοτέχνου, περὶ τῶν ὁποίων δὲν χρῖνομεν ἀπο σκοποῦ νὰ σημειώσωμέν τινα ἐν βραχυλογίᾳ ἐνταῦθα. Οὕτως ἐν ἐκκλησιᾷ τοῦ **Ἀγίου Νικολάου**, κειμένη κατὰ τὴν συνοικίαν **Παραπόρτι**, καὶ ὅπερ ὑπῆρξέ ποτε ἐν χρόνοις παροφημένοις ἐνοριακόν, εὑρήνται καλὰ τινα ἀγιογραφήματα, ἐν δὲ τῷ ἱερῷ αὐτοῦ ἀδύτῳ ἀπόκειται μικρὰ ἐκ λευκοῦ μαρμάρου κολυμβήθρα ἐπὶ τῶν παρειῶν αὐτῆς ἔξωθεν φέρουσα ἐγγεγλυμμένας διαφόρους εὐτέχνους καὶ περιέργους παραστάσεις. Ἐν τῇ δ' οὐ μα-

κράν κειμένη οἰκία τοῦ Ἰωάννου Κατεργαλίνου ἀνάκειται ἐνφοδομημένον ἐπὶ τῆς προσθίας πρὸς τὴν ὁδὸν ὄψεως ἄγαλμα ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, μέχρι πού τῆς ὁσφύος σφῆζόμενον, παριστάνον δ' ἐν φυσικῷ σχεδὸν μεγέθει ἄγγελον ἔχοντα ἀναπεπταμένας τὰς πτέρυγας, χειρὸς δεξιᾶς ἔργον, ἄγνωστον πόθεν εἰλημμένον.

ΘΕΟΣΚΕΠΑΣΤΗ

Ἐν τῇ ἰδίᾳ παλαιᾷ τοῦ Κάτω Κάστρου συνοικίᾳ, ἐγείρεται ἡ **Παναγία Θεοσκέπαστη**. Ἡ ἐκκλησία αὕτη, τὴν ὁποίαν τὰ μέγιστα εὐλαβοῦνται οἱ Ἄνδριοι, ἀποτελεῖ λαμπρὸν τύπον τῆς ἐσωτερικῆς διακοσμήσεως τῶν ὀρθοδόξων ναῶν, ἀλλ' ἀτυχῶς ἐν πολλοῖς καὶ αὕτη ἐπ' ἐσχάτων ἀπειροκάλως ἀνεκαινίσθη. Τιμαῖται δ' ἐπ' ὀνόματι τῆς **Παναγίας Ὁδηγητρίας** (').

Πολλὰ ὥς δὲ γεραίρεται ἐν Ἄνδρῳ ἡ Θεοτόκος, ἰδίᾳ δὲ ὡς **Πανάχραντος, Ζωοδόχος Πηγὴ ἢ Ἀγία, Ὁδηγήτρια, Ἀκάθιστος, Θεοσκέπαστη, Ἀγία Θαλασσίνη, Σώτειρα, Φανερωμένη** (²), **Ἐλεούσα, Σπηλαιώτισσα, Καταφυγιώτισσα, Βρεφοκομοῦσα, Γαλακτοστροφοῦσα**. Προσέτι δὲ καὶ ὡς **Γλυκοφιλοῦσα** (³).

(¹) Ἡ **Παναγία Ὁδηγήτρια** τιμᾶται καὶ ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν **Ἡ Ἐλεούσα, Ἡ Τιμιωτέρα, Ἡ Ἀκάθιστος, Ἡ Κυρία τῶν Ἀγγέλων, Ἡ Ψυχοσώτρια, Ἡ ἐλπὶς τῶν ἀπηλπισμένων, Ἡ Περιβλεπτος, Ἡ Ἀμόλυντος, Ἡ Πανάχραντος, Ἡ Ἀλυπος**, δηλὸν ὅτι ἡ καταπαύουσα τὰς λύπας καὶ τοὺς πόνους, κατὰ τὸ «γῆρως ἄλυπα» τοῦ Σοφοκλέους. Πρβλ. **Γεωργίου Π. Βεγλερῆ**, Θεοτόκος ἡ Θεραπευώτισσα, ἐν Διεθνεῖ ἐφημερίδι τῆς Νομισματικῆς Ἀρχαιολογίας, τ. IB' (1909—1910), τευχ. 3—4, σ. 327.—**Τοῦ αὐτοῦ**, Περὶ τοῦ εἰκονογραφικοῦ κύκλου τῆς Θεοτόκου παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς, ἐν Ἐθνικῷ Ἡμερολογίῳ Κ. Φ. Σκόκου, ἔτ. 1912, σ. 305—313. **Ε. Α. Πεξοπούλου**, Ἡ λατρεία τῆς Θεοτόκου. Ἐφ. «Ἀθῆναι», ἔτ. IZ' (1919), ἀριθ. 303—304.

(²) Πάμπολλα τὰ ἐπ' ὀνόματι τῆς Παναγίας Φανερωμένης τιμώμενα ἐν Ἄνδρῳ παρεκκλήσια. Ἡ Παναγία Φανερωμένη δύναται νὰ παραβληθῇ μὲ τὸν Φαναῖον Ἀπόλλωνα τῶν ἀρχαίων.

(³) Ἐν καλῆς τέχνης εἰκόνι, σφῆζομένη παρὰ τῷ παρέγοντι τὴν πληροφορίαν ἱατρῷ ἐν Ἄνδρῳ κ. Ἀλ. Ἰ. Παρόδφ. Ἀλλ' ὀφείλομεν νὰ σημειώσωμεν ὅτι τὴν εἰκόνα ταύτην ὁ γράφων δὲν εἶδε.

Ἐξαιρέτως ὅμως ὡς **Σώτειρα** ἐν Ἄνδρῳ τιμᾶται ἡ Θεοτόκος. **Παναγία** δὲ **Σώτειρα** ἐπε-αλείτο ἡ Θεομήτωρ τὸ πάλαι καὶ πολλαχοῦ τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ περιώνυμος τῶν Ἀθηνῶν μητροπολίτης Μιχαὴλ Β' Ἀκομινάτος (1185—1220) ἐν μιᾷ τῶν ὁμιλιῶν αὐτοῦ τοιαύτην προσαγορεύει τὴν ἐν τῷ Παρθενῶνι Θεομήτορα τὴν Ἀθηναίαν : « Δέσποινα παρθένε καὶ μητὲρ Θεοῦ, πολιοῦχε καὶ **Σώτειρα** Ἀθηνῶν, καὶ πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις πρὸς Θεὸν ἰλαστήριον ». Ἐν Κωνσταντινουπόλει μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων σώζεται τὸ παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Θεομήτορος Γοργοεπηκόου ἁγίασμα τῆς **Παναγίας Σωτέρας**. Ἐπ' ὀνόματι δὲ ὡσαύτως τῆς **Παναγίας Σωτέρας** τιμᾶται καὶ ὁ ἐν Ἀθήναις ναὸς ὁ ἐπικαλούμενος τοῦ **Λυκοδήμου**, ἡ νῦν ῥωσσικὴ ἐκκλησία ⁽¹⁾. Ἐν Ἄνδρῳ ὅμως ἀπὸ ἱκανῶν ἤδη χρόνων αἱ πλεῖσται τῶν ἐπ' ὀνόματι τῆς **Παναγίας Σωτέρας** τιμωμένων ἐκκλησιῶν κακῶς ἀποδίδονται ὑπὸ ἐνίων δοκησισόφων κληρικῶν εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν τοῦ Σωτῆρος, κατὰ τὴν ἐπέτειον τῆς ὁποίας καὶ πανηγυρίζουσι σήμερον. Ἀλλ' ὁ λαὸς διέσωσεν ἐν τῇ γλώσσῃ αὐτοῦ μετὰ τόσων ἄλλων καὶ τὴν ἀληθῆ τῶν ἐκκλησιῶν τούτων ἀπόδοσιν καὶ προσωνυμίαν : **Στὴν Σωτείρα**. Ὡρισμένως δ' ὁ ἐν Λαμίροις τῆς Ἄνδρου ναὸς, ὁ καλούμενος σήμερον ἐπισήμως τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος, ἐν ἀρχῇ ἐτιμᾶτο ἐπ' ὀνόματι τῆς Παρθένου Μαρίας τῆς Σωτέρας.

Ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Θεοσκεπάστης, ἥτις, ὡς εἴπομεν, ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην ἐλκύει τὴν εὐλάβειαν καὶ τὸν σεβασμὸν τῶν κατοίκων ὅλης τῆς νήσου, εὗρηται παλαιὸν ἀνάγλυφον εἰκονίζον ἐπὶ μαρμάρου λευκοῦ ἄγγελον βαίνοντα ἐπὶ νεφῶν, κρατοῦντα δ' ἐν τῇ ἀριστερᾷ εἰλητάριον ἀποτεθραυσμένον διαγωνίως, ἐπὶ τοῦ σφριζομένου τοῦ ὁποίου μέρους ἀναγινώσκονται τὰ γράμματα :

(1) Πρβλ. *Τάσσου Δ. Νερούτσου* ἐν Δελτίῳ τῆς ἱστορικῆς καὶ ἔθνομολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος, τ. Γ', σ. 87 κ. ἐ. Ὁ *Θεμ. Ν. Φιλαδελφεύς*, Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας, τόμ. Α. σελ. 267. ἀντικρούει τοὺς ἰσχυριζομένους ὅτι ὁ ναὸς οὗτος ἦτο ἐπ' ὀνόματι τοῦ **Σωτῆρος**, ὅπερ ὁ λαὸς παρέφθειρεν εἰς « Σωτήρας » (ὁ Σωτήρας).

..... ΡΘΗ

..... ΚΗ

ΩΝ

ΝΑΩ

ΚΑΙ ΑΥΤΟΥ

Τὸ ἀνάγλυφον εἶνε ἐντετοιχισμένον ἐν τῇ ΒΔ πλευρᾷ τοῦ ναοῦ εἰς ἱκανὸν ὕψος.

Εἰς τὸ ὑπέρθυρον δὲ τῆς κυρίας τοῦ ναοῦ εἰσόδου ἀνάκειται ὡσαύτως ἀνάγλυφον ἐκ λευκοῦ καὶ τοῦτο μαρμάρου ἱκανῶς εὐμέγεθες, εἰκονίζον τὴν θεομῆτορα φέρουσαν στέμμα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καὶ ἐν ἀγκάλαις ἀνέχουσαν τὸ θεῖον βρέφος. Προεξέχει δὲ τοῦ ἀναγλύφου δίκην γεισώματος πλᾶξ μαρμαρίνη ἱκανῶς παχεῖα, ἐφ' ἧς σφύζονται ἀναγεγλυμμένα ἀνθέμια καὶ ἐν μέσῳ ἵππος περωτὸς (Πήγασος ;), πάντα βυζαντινὴν ἐλέγχοντα τὴν προέλευσιν.

Ἀνωθεν δὲ τῆς πρὸς ἀριστερᾷ θύρας τῆς προσόψεως ἀνάκειται ἐνοικοδομημένη μακρὰ ἐπὶ μαρμάρου ἐπιγραφὴ, ἐγγεγλυμμένη κατὰ τὸ βυζαντιακὸν ἰδιότυπον, δυσξύμβλητος δὲ τὸ πλεῖστον, ἅτε φέρουσα ἐπ' αὐτῆς παχὺ ἐπίχρισμα ἀσβέστου, κατὰ τὸ ἐν τῇ νήσῳ κακίστον ἔθος.

Ἡ ἐπιγραφὴ, ὅσον τοῦλάχιστον μέρος αὐτῆς ἡδυνήθημεν νάνιχνεύσωμεν, ἔχει ὥδε :

(¹) ἀπάντων θεῖον ὀρθώσας δόμον
 †

Ὀλίγον κατωτέρω τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης. ἣτις ἀνήκει προδήλως εἰς πολὺ ἀρχαιότερον ναόν, πάντως βυζαντιακῶν χρόνων κτίσμα, ἀνίσχεται ἐντετοιχισμένη ἐπὶ λευκῆς μαρμαρίνης πλακὸς ἡ ἐξῆς ἐπιγραφὴ :

† ΟΠΑΡΩΗ ΗΑΣΕ ΗΕ ΝΤΕ ΡΑΓΑ ΘΚΟΝ
 ΟΔΗΓΪ ΕΚΕΟΝ ΡΗΘΗ ΑΛΤΟΝ ΕΝ ΤΕΛΟΝΙ ΕΙΡΕΔ
 ΒΛΤΖΙΚΟΝ ΕΤΟΥΣ ΔΞΓ 1555

(¹) Ἀκριβῶς αὕτη ἔχει ὡς ἐξῆς :

ΘΡΩΜΑΤΙΑΝΤΩΝ ΘΕΙΟΝ ΟΡΘΩCΑC ΔΟΜΟΝ
 ΕΙΧΟΝΗΤΟΝ ΑΥΤΟΥ ΠΡCΑ.†ΟΥCΙΝΕΤΕΘ...

† 'Ο παρὼν ναὸς τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου
'Οδηγιτρίας ἐνεουργήθη παρὰ τοῦ εὐτελοῦς Ιε-
ρέως ἔτους ζξγ' 1555.

Ἐν τῷ μαρμαροστρώτῳ προαυλίῳ τοῦ ναοῦ εὗρηνται ἱκανοὶ
τάφοι, ἐπὶ ἐνὸς τῶν ὁποίων ἀναγινώσκεται ἡ ἐπιγραφή :

οὗτος ο τάφος υπάρχοι
Αντονίου Ταγιάση
1820

Πολλῆς προσοχῆς καὶ μεγάλῃς ἐκτιμήσεως ἄξιον εἶνε τὸ
πρὸ τοῦ ἱεροῦ ἀδύτου ἀδρῶς ἐπικεχρυσωμένον δρυφάκτον τοῦ
ναοῦ, περικαλλέστατον ξυλογλυφίας καλλιτέχνημα. Ἐπ' αὐτοῦ
παρελαύνουσι πλεῖσται ἁγίων ἀνάγλυφοι εἰκόνες μετὰ ποικίλων
ἄλλων τορευτῶν παραστάσεων, εἰλημμένων ἐκ βιβλικῶν ὑποθέ-
σεων. Εἶνε δὲ τὸ τέμπλεον τοῦτο ἱκανῶς παλαιόν, ἀλλ' ἡ ἐπι-
χρυσῶσις αὐταῦ εἶνε νεωτέρα, ὥς δηλοῖ ἡ ἐπομένη ἐπ' αὐτοῦ
ἐπιγραφή :

Τόδε τὸ κατα-
πέτασμα ἐχρυσώθη δι' ἐξό-
δων τοῦ Κ : Χρίστου Νικολαι
δου
ἐπιτροπεύοντος τοῦ Ἀντωνίου
δαγιάση 1855

Εἶνε δ' αἱ ἐπὶ τοῦ δρυφάκτου ἀνάγλυφοι παραστάσεις οὐ
μόνον ἐντέχνως εἰργασμέναι, ἀλλὰ καὶ ἱκανῶς περίεργοι, λείψανα
προδήλως φραγκικῆς ἐπιδράσεως.

Ἀνάκειται δ' ἐπὶ τοῦ δρυφάκτου εὐμεγέθης ἀρχαία εἰκὼν
τῆς Θεοτόκου, αὐστηρεᾶς βυζαντιακῆς τεχνοτροπίας. Ἡ Πανα-
γία παρίσταται ἐν αὐτῇ ἀνέχουσα εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς τὸ θεῖον
βρέφος. Ἡ μορφή τῆς εἶνε σοβαρὰ εἰς τὸ ἔπακρον. Οἱ ὀφθαλ-
μοὶ μεγάλοι καὶ αὐστηροί, ὥς εἰ ἑξακοντίζοντες τὸν στίχον :
«Χαῖρε ὡς βροντὴ τοὺς ἐχθροὺς καταπλήττουσα». Εὐλαβεστά-
της ἀπολαύει καθ' ἅπασαν τὴν νῆσον τιμῆς ἡ εἰκὼν αὕτη θεω-
ρουμένη θαυματουργὸς, εἶνε δὲ κατάφορτος ἐκ πολυτίμων ἀνα-
θημάτων. Μεταξὺ ἄλλων εἶδομεν πρὸ ἐτῶν ἀνηρτημένον μέγα

ἀκατέργαστον τεμάχιον ἀπέφθου χρυσοῦ, ἀποσταλὲν ὡς ἀφιέρωμα ἐκ τῶν χρυσορρυχείων τοῦ Τρανσβαλὺ ὑπὸ Ἀνδρίου ἐκεῖ μετανάστου (¹). Φέρει δ' ἡ εἰκὼν πλουσιωτάτην ἀργυρᾶν τορευτὴν ἐπένδυσιν, κάλλιστον ἔργον ἀργυροτεχνίτου ἤκιστα φλαουρουγοῦ. Τὸ στέμμα τῆς Παναγίας εἶνε ἐκ χρυσοῦ λιθοκόσμητον, ἐπὶ τοῦ ἀργυρηλάτου δὲ τῆς εἰκόνης πλασίον εἰκονίζονται τορευταὶ καὶ ἔγχρυσοι ποικίλαι ἄλλαι παραστάσεις, εἰλημμένοι ἐκ τοῦ βίου τῆς Θεοτόκου. Περὶ τὸ μέσον δὲ τῆς ἀργυρᾶς αὐτῆς ἐπενδύσεως ἡ εἰκὼν φέρει τήν δετὴν ἐπιγραφὴν :

Μήτηρ Θεοῦ ἡ ὁδηγὴ
τρια

Τὰ γράμματα εὐμεγέθη, λίαν δ' ἐντέχνως ἀναγεγλυμμένα. Κάτωθεν δὲ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης διὰ μικροτέρων γραμμάτων :

† Μνήσθητη : ὁ Θεός : τῶν :
δούλῶν σου : Λεονάρ
δου : Κοτάκι : συμβίας : καὶ : τέκνων :
αψυστ' (=1796) : χίρ : Ἀντο : Παρίσι

Ἀξίαι μνείας εἶνε τῆς ἐκκλησίας ταύτης αἱ ἐπὶ τῶν διαστυλίων τοῦ δρυφάκτου ἀποκείμεναι εἰκόνες, ὧν μάλιστα ἔνιαι προδίδουσι χρωστήρα δεξιωτάτου καλλιτέχνου. Ἐπὶ πολλῶν ἐκ τούτων σφύζονται σημειώματα, ὧν ἔνια μεταγράφομεν ὧδε. Ἐπὶ εἰκόνης τῆς *Παναγίας*, παρ' ἣν ἵσταται ὄρθιος ὁ Ἰησοῦς, ἀνιχνεύσαμεν τὰ ἐπόμενα ἐξαληλιμμένα ἐν πολλοῖς ἐκ τε τῆς νοτίδος καὶ τῆς τῶν καιρῶν ἐπηρείας :

Εἰκὼν πάγκαλος αὕτη τῆς Θεοῦ ἀνιστορήθη δαπάνης καὶ ἐξόδου ἀν. (ἐξίτηλα).

Ἐν τῷ ἀγιογραφίματι τοῦτῳ ὑπὲρ τὴν Θεοτόκον εἰκονίζε-
ται ὁ *ἀναρχος πατήρ*.

Ἐπὶ εἰκόνης τοῦ *ἀρχοντος Μιχαήλ* ἡ χρονολογία *αωκθ'*

(¹) Περὶ τῶν χριστιανικῶν ἀναθημάτων, ὄντων ἐν χρήσει ἀπὸ τῶν παλαιῶν χριστιανικῶν χρόνων, βλ. Martigny, Dictionnaire des antiquités chrétiennes, ἐν λ. anathème.

(=1829). Ἐν εἰκόνι δ' εὐμεγέθει τοῦ ἁγίου Νικολάου, χειρὸς δεξιᾶς ἔργῳ, ἡ ἐπιγραφή :

δέησις τοῦ δούλου
τοῦ θεοῦ Γεωργίου
εἰδὸς τοῦ ποτὲ
Γραμματικόπουλο
1803

Ἐπὶ εἰκόνας τῶν ἀποστόλων *Πέτρου καὶ Παύλου* τὸ ἔτος **1829**. Ἐπὶ ἄλλης δέ τινος εἰκόνας :

Δέησις τῶν δούλων τοῦ
θεοῦ λεονάρδου, συμβι
καὶ τέκνων, γνων
καὶ ἀδελφῶν—αωκα' (=1821)

Ἐπὶ εἰκόνας τῆς *Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος* :
Μνήσθιτι ὁ Θεὸς τοῦ δούλου σου Δημητρίου 1800

Ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἐκκλησίας Εὐαγγελίου, ἀργυροῦ τετο-
ρευμένου, ἀναγινώσκονται ἐγγεγλυμμένα :

Ἀφυερόθη εἰς τὴν ἱερὰν
ἐκκλησίαν τῆς Θεοσκεπάστης
διὰ ἐξόδων Χατζῆ Μιχαῆλ
Κόκυνου [καὶ] Δημητρίου Χαδοῦ
λει.

Ὅπισθεν ἡ χρονολογία : 1820.

Ὁ ναὸς ἐν παρῳχημένοις χρόνοις ἠυμοίρει πολλῶν καὶ πλεί-
στον λόγον ἀξίων ἀργυρῶν σκευῶν καὶ ἄλλων πολυτίμων κειμη-
λίῳν, ἅτινα ὑπῆρξαν λεία ἱεροσύλων ἐν ἔτε. 1831. Λέγεται ὅτι
πάντες οἱ μετασχόντες εἰς τὴν ἱεροσολίαν, Ἄνδριοι δυστυχῶς,
κακοὶ κακῶς μετ' οὐ πολὺ ἀπώλοντο ἐν νοσήμασι καὶ οἰκογε-
νειακαῖς συμφοραῖς. Πανηγυρίζει δ' ὁ ναὸς τὴν ἐπέτειον τοῦ
Ἀκαθίστου Ὑμνου, ὅτε πολλοὶ συρρέουσιν ἐν αὐτῷ προσκυνη-
ναὶ ἔκ τε τῶν πέριξ τῆς πόλεως χωρίων καὶ τῶν ἄλλων τῆς νήσου
δήμων.

Κατὰ τὴν ἐν τῇ νήσῳ κρατοῦσαν παράδοσιν, ἡ ἐν τῷ ναῷ

τούτῳ παλαιοτάτῃ ὄντως εἰκὼν τῆς *Παναγίας ὀδηγητρίας* ἦλθεν εἰς τὴν νῆσον πρὸ ἀμνημονευτῶν χρόνων κατὰ θαυμασίον τινα τρόπον. Οἱ κάτοικοι ἐν καιρῷ τρικυμιώδους καὶ σκοτεινῆς νυκτός· εἶδον αἴφνης ἐν τῷ πελάγει ζωηρὰν φλόγα ἐκπέμπουσαν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν παράδοξον λάμψιν, καταυγάζουσαν τὸν ὀρίζοντα. Ἡ φλόξ ἐπέπλεεν ἐπὶ τῶν κυμάτων ἐφαίνετο δ' οἷον εἰ ταξειδεύουσα καὶ διευθυνομένη πρὸς τὴν μεσημβρινοδυτικὴν ἄκτὴν τῆς πόλεως. Μετὰ τινα χρόνον ἡ φλόξ πρὸς τὴν παραλίαν ἐγγίζουσα ἀπεσβέσθη, ἀλλὰ τὸ παρὰ τὴν ἄκτὴν ἐκείνην ὑπάρχον σπήλαιον ἐφεγγαβόλει λαμπρῶς, προκαλοῦν τὴν περιέργειαν τῶν κατοίκων, δρομαίως συρρευσάντων. Ἡ τρικυμία ἐν τούτοις δὲν ἐπέτρεπε νὰ πλησιάσωσι. Τὴν ἐπιούσαν γαλήνης γενομένης ἡδυνηθήσαν νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸ σπήλαιον, ἐκθαμβοὶ δ' εὖρον τότε· ἐν αὐτῷ ἀναπαυομένην ἐπὶ σωροῦ φυκῶν τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας Ὄδηγητρίας. Ἡ τοιαύτη ἐμφάνισις τῆς εἰκόνης ἐθεωρήθη εὐλόγως ἀληθὲς θαῦμα. Οὕτω δ' ὁ ἐπίσκοπος τῆς νήσου τελέσας μετὰ τοῦ ὑπ' αὐτὸν κλήρου συγκινητικὴν καὶ πάνδημον παράκλησιν ἔλαβε τὴν ἱερὰν εἰκόνα καὶ ἀναπέθηκεν αὐτὴν μετὰ πάσης εὐλαβείας ἐν τῷ κατὰ τὴν συνοικίαν ἐκείνην κειμένῳ ναῷ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου. Ἀλλὰ τὴν ἐπομένην νύκτα τὸ σπήλαιον, εἰς ὃ τὸ πρῶτον εἶχεν ὑπὸ τῶν κυμάτων ἐκβρασθεῖ ἢ εἰκὼν, ἡκτινοβόλει καὶ πάλιν ἀπὸ τοῦ ἴδιον θεῖον φῶς, ἡ δὲ εἰκὼν ὡς ἐκ θαύματος ἀνευρίσκετο ἐκ νέου εἰς τὸ σπήλαιον ὑπὸ τῶν ἐκθάμβων κατοίκων. Τοῦτο πολλάκις ἐπανελήφθη, ἕως οὗ ἀπεφάσισαν νὰ ἀνεγείρωσιν οὐ μακρὰν τοῦ σπηλαίου τούτου ἴδιον ναὸν τῆς *Παναγίας Ὄδηγητρίας*, ἡ ὁποία ἐπωνομάσθη, κατὰ τὴν παράδοσιν ταύτην, *Θεοσκέπαστη*, διότι εὐθὺς μετὰ τὴν ἀνέγερσιν τῶν τοίχων αὐτῆς ὁ παρὰ τὴν ἐκκλησίαν αἰγιαλὸς εὐρέθη αἰφνιδίως, ἐκ συμβάντος, φαίνεται, ἐν τῷ ἀνοικτῷ πελάγει ναυαγίου πλήρης ἀφθόνου καὶ διὰ τὸν ναὸν καταλλήλου ξυλείας, ἥτις οἷον εἰ ἐκ Θεοῦ πεμφθεῖσα ἐχρησιμοποιεῖται ὁλόκληρος διὰ τὴν σκέπην τῆς ἐκκλησίας, ἡ ὁποία διὰ τὸν λόγον τοῦτον ὠνομάσθη *Θεοσκέπαστη*(¹).

(1) Ἐκκλησίαι ὑπὸ τὸ ὄνομα *Θεοσκέπαστη* ὑπάρχουσιν, ὡς γινώσκουμεν, καὶ ἄλλαι, καὶ ἐν Ἀνδρῶ καὶ ἄλλαχοῦ. Οὕτως ἐν Κορθίῳ τῆς

Ἦν δὲ ὁ ναὸς τῆς Θεοσκεπάζτου ἐν ἀρχῇ μικρὸς ρυθμοῦ βυζαντιακοῦ. Ἀλλ' ἐν μεταγενεστέροις καιροῖς πολλάκις ἀνεκαινίσθη. Τὸ ὕστατον δ' ὅχι πρὸ πολλοῦ μετερρυσμίσθη μεγεθυνθεὶς ἀπειροκάλως κατὰ τρόπον οὐσιωδῶς βλάβαντα τὸ ἀρχικὸν αὐτοῦ διάγραμμα καὶ οὐδὲ ἵχνος σχεδὸν καταλιπόντα ἐκ τῆς παλαιᾶς οἰκοδομίας.

Ἐν παρεκκλησίᾳ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, κατὰ τὴν συνοικίαν ὡσαύτως **Παραπόρτι**, ἀνάκειται ἐπεστρωμένη πρὸ τῆς ἐξόδου τοῦ ἐκκλησιδρίου πλάξ μαρμαρίνη φέρουσα ἐγκεχαραγμένον ἐν φυσικῷ σχεδὸν μεγέθει κρανίον νεκροῦ μετὰ δύο ὀστέων χιαστί, κάτωθεν δὲ τὴν ἐπιγραφὴν:

.... πόν [ος] οὗτος τοῦ νέου(;) τούτου Κοιμητηρίου

.... ὦ ἀδελφοί, θρηνεῖτε καὶ δακ[ρύετε].

Ἄνδρου σώζεται, ἐγκαταλειμένη σήμερον, ἐκκλησία ὀνομαζομένη **Θεοσκεπάστη**, τῆς ὁποίας ἡ πρὸ τῆς ὥραιας πύλης ἡμικυκλικὴ βαθμὶς φέρει ὡς διάκοσμον μέρος ἀρχαίου ψηφιδωτοῦ διατηροῦντος τὴν λευκὴν βάσιν μετὰ κοσμήματος π' ῥιξ ἐκ λίθων διαφόρων χρωμάτων. Τῆς **Θεοσκεπάστης** ταύτης τοῦ Ἐπάνω Κάστρου τῆς Ἀνδρου μνεῖα γίνεται καὶ ἐν διαθήκῃ Μαρίας Καΐρη, ἀποκειμένη παρὰ τῷ γράφοντι, συνταχθέντι δὲ τῇ 30 Ἰουλίου 1764 ὑπὸ Γαβριὴλ Καλλονᾶ. Καὶ ἐν τῷ Κάστρῳ δὲ τῆς Νάξου ὑπῆρχεν ἐν ἔτει 1689 ἐκκλησία ὀνομαζομένη **Θεοσκεπάστη**. Βλ. τὴν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο γραφεῖσαν ἐν Νάξῳ διαθήκην τοῦ πρώην οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Γερασίου Β', ὅστις διετέλεσε Πρόεδρος τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀνδρου (1677—1683) καὶ εἴτα τῆς Μητροπόλεως Παροναξίας. **Περικλ. Γ. Ζερλέντον**, Διαμάχη ἐν Νάξῳ Καστρινῶν καὶ Νεοχωριτῶν, ἐν «Παρνασσῷ» τ. 1Α' (1888), σ. 414 κ. ἐ.— **Τοῦ αὐτοῦ**, Νησιωτικὴ Ἐπετηρὶς, τ. Α' (1918), σ. 122. Ἐκκλησία **Θεοσκεπάστη** ὑλάρχει καὶ ἐν Σίφνῳ. Βλ. Δελτίον τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, τευχ. ζ' (1906), σ. 18. Συνέβη δὲ ν' ἀκούσωμεν ὅτι ὑπάρχει τοιαύτη καὶ ἐν Τήνῳ. Κατὰ δὲ τὸν Thévenot (Relation d'un voyage fait au Levant, σ. 196), τὸ ἅγιον βῆμα τοῦ Σηπλαιίου τῆς Ἀποκαλύψεως ἐν Πάτμῳ ὀνομάζετο τῷ 1655 **Θεοσκεπάστη**. Ἐν Πόντῳ δὲ ὑπάρχει λαμπρὰ ἐκκλησία καὶ περιώνυμος ἀρχαία γυναικεῖα Μονὴ τῆς Παναγίας τῆς **Θεοσκεπάζτου**, οὕτω κληθεῖσα, διότι οὐχὶ ἀνθρωπίνῃ χεὶρ, ἀλλ' ὁ Θεὸς ἐσκέπασεν αὐτὴν διὰ τοῦ σηπλαιίου, ὑφ' ὃ εὗρίσκετο ὁ ναός. Βλ. **Κωνσταντίνου Ν. Παπαμιχαλοπούλου**, Περιήγησις εἰς τὸν Πόντον, Ἀθήνησι 1903, σ. 206—208.

Ἡ πλάξ πρὸς ἀριστερὰ ἀποτεθραυσμένη.

Παρὰ τὴν ἀνωτέρω μεγάλη ἐπιμήκης πλάξ ἐξ ὑποφαίου μαρ-
μάρου, προδήλως καὶ αὕτη τάφον καλύπτουσα. Καὶ ἐπὶ ταύτης
σφίζεται ἐπιγραφὴ καλυπτομένη σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου ὑπὸ τῆς ἐ-
πιτεθείσης ἐπ' αὐτῆς φλιάς τοῦ ναΐσκου. Γράμματά τινα μό-
νον διακρίνονται ἐξέχοντα, ὧν ἡ ἐγγλύφισις ἱκανῶς ἐπιμεμελη-
μένη. Ἐν δὲ τῷ ἱερῷ ἄδύτῳ τοῦ ναΐδριου τούτου εὑρίηται ἐνφ-
κοδομημένον ἐπίκρανον βυζαντιακόν, φέρον ἀναγεγλυμμένους
ρόδακας καὶ ἄλλα τινὰ ἐλικοειδῆ κοσμήματα.

Ἐν τῷ ἐνοριακῷ ναῷ τῆς **Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου** ἀνά-
κειται ἀριστερᾷ καὶ δεξιᾷ τὸ ἱερὸν ἄδυτον εὐμέγεθες μαρμαρί-
νον εἰκονοστάσιον ἔχον δύο κιόνια μετὰ κιονοκρανῶν καὶ ἄλ-
λας τινὰς μετρίας τέχνης γλυφάς. Ἐπ' αὐτοῦ φέρεται ἡ ἐπι-
γραφὴ:

1820— Ἀντωνίου Χατζ[ῆ] Πηρήκου

Παρίστανται δ' ἐπὶ τοῦ μαρμαρίνου τούτου εἰκονοστασίου τὰ
Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου. Ὑπὸ τὴν εἰκόνα ἡ χρονολογία 1821.

Ἐπὶ μεγάλης ἀργυρηλάτου, χρυσῷ δὲ λεποικιυμένης εἰκό-
νος τῆς Θεοτόκου, φερούσης ἐπωλέντιον τὸν Ἰησοῦν, ἀναγινώ-
σκονται ἐγχάρακτα ἐπὶ τῆς ἀργυρᾶς ἐπενδύσεως:

Ἡ Τριοδιανὴ μήτηρ Θεοῦ ἡ γαλακτωτροφοῦσα

Ὀλίγον δὲ κατωτέρω διὰ μικροτέρων γραμμάτων:

Πρέσβευε δέσποινα † τοῦ δούλου σου Ἀντω-
νίου Χ[ατζῆ] Πυρίκου 1813: ὀκτωβρίου καὶ χρι-
στιανῶν συνδρομητῶν.... (μία λέξις δυσζύμβλητος)

Κάτωθεν τῆς εἰκόνος ταύτης ἀνάκειται προσηλωμένη μικρὰ
εἰκὼν τῆς Θεομήτορος, ἐπὶ τοῦ ἀργυρηλάτου καὶ ἐπιχρύσου τῆς
ὁποίας πλαισίου φέρονται τὰ ἐξῆς:

Μήτηρ Θεοῦ ἡ γαλακτωτροφοῦσα(α)

Ἡ Κυρία Τριοδιανί

Ἡ παροῦσα σκὼν τῆς ἀπαρθένου Μαρίας ἐ-
χρυσώθη διὰ προστασίας τοῦ Ἀντωνίου Μπηρή-
κου † 1821 σουνίου 20.

Εἰς ἀμφοτέρας τὰς παλαιὰς ταύτας εἰκόνας, πολὺ παλαιότε-
ρας τῆς ἐπαργυρώσεως αὐτῶν, ὁ τύπος τῆς μορφῆς τῆς **Παναί**

γίας φέρει τήν ιδιάζουσαν ἐκείνην σοβαράν καί μελαγχολικὴν ἑκφρασιν, ἣτις διακρίνει κατ' ἐξοχὴν τὴν βυζαντιακὴν τέχνην μέχρι τῆς ἐσχάτης αὐτῆς παρακμῆς. Αἱ εἰκόνες δ' αὐται, μετὰ καὶ τοῦ προμνημονευθέντος μαρμαρίνου εἰκονοστασίου, μετηνέχθησαν ἐνταῦθα ἐξ ἄλλης παλαιότερας, πρὸ πεντηκονταετίας δὲ περίπου κατεδαφισθείσης ἀρχαίας ἐκκλησίας, τῆς **Παναγίας Τριγῶδιανῆς** (Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου) κοινῶς ἐπιτεκλημένης, κειμένης δὲ παρὰ τὴν συνοικίαν τῆς **Καμάρας**.

Ὅπισθεν εἰκόνας παριστώσης τὸν Ἰησοῦν προσευχόμενον ἐπὶ τοῦ ὄρους τῶν ἐλαιῶν, ἔργου χρωστήρος οὐκ ἀδεξίου, σφύζεται ἥδε ἡ ἐπιγραφὴ:

Τῇ Ὁσιωτάτῃ καὶ Σεβασμιοτάτῃ Σχημνο-
νάχῃ Κυρία Κυρία Σάντα Βραγκοβάνκα
Δῶρον Ταύτην τὴν Ἀγίαν Εἰκόνα Προσφέ-
ρει ὁ Ταπεινὸς καὶ Ἐλάχιστος Δοῦλος τῆς
Λαμπρᾶς Αὐτῆς Βραγκοβανικῆς Οἰκογενείας
Μανουὴλ ὁ Σεργιάδης ∞ 1844

Τὰ κεφαλαίωδῃ γράμματα ἐρυθρά. Κάτωθεν τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης, διὰ κοινοῦ μέλανος καὶ διὰ γραφίδος μόλις διακρίνεται, ἐξαληλλημένον ἐν τοῖς πλείστοις, σημεῖωμα τὸ ἑξῆς:

Αὕτη ἡ ἀγία εἰκὼν ἐχαρίσθη σήμερον παρ' ἐ-
μοῦ τῷ ἁγίῳ ἀρχιμανδρίτῃ Κυρίῳ Κυρίῳ Χρυσάνθῳ
(Πενέτῃ).....

..... 1844

Ἡ τελευταία ἐπιγραφὴ δι' ὁμαλοῦ χαρακτῆρος κοινῆς γρα-
φῆς ἄνευ τινὸς ἀμαρτίδος. Ἡ εἰκὼν ἀνῆκε ποτε εἰς **Ἰωάννην Μαρῆν** τὸν ἐξ Ἀτοικίων, διαμείναντα ἐφ' ἱκανὸν χρόνον ἐν Μολδοβλαχίᾳ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ἐκ Κορθίου ἀρχιμανδρίτου Χρυσάνθου τοῦ Πενέτη. ὅστις ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν διατε-
λέσας ἑξαρχὸς τοῦ Παναγίου Τάφου ἐν Βουκουρεστίῳ συνεκό-
μισε μέγαν πλοῦτον καὶ διεδραμάτισεν ἐν τοῖς ἀριστοκρατικοῖς κύκλοις τῆς πρωτευούσης τῆς Βλαχίας σημαντικὸν πρόσωπον, χωρὶς ἀτυχῶς, οὐδὲν νὰ εἰσφέρει ὑπὲρ τῶν ἀναγκῶν τῆς τε κοι-
νῆς καὶ ἰδιαιτέρας πατρίδος του.

Ἐπὶ τοῦ ἀργυρηλάτου πλαισίου ἄλλου τινὸς ἀπογραφῆμα-

τος, εἰκόνας τῆς *Ἀγίας Ματρώνης* (Ἀγίας Τσουράς), σώζεται ἐγγράρακτος ἐπιγραφὴ τὰ μάλα δυσξύμβλητος, φέρουσα σὺν ἄλλοις τὸ ὄνομα τοῦ ἡκιστα φλαυρουργοῦ ἀργυροτεχνίτου *Παντελῆ Κωνσταντίνου Μαραγκοπούλου* καὶ τὸ ἔτος 1813.

ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΟ ΚΑΘΟΛΙΚΟΝ

Ἐπὶ τῆς θέσεως, ἐφ' ἣς ἐγείρεται σήμερον ἡ μητροπολιτικὴ ἐκκλησία τοῦ *Ἀγίου Γεωργίου*, ὑπῆρχεν ἐν παροχρημένοις καιροῖς φερώνυμος βυζαντινὸς ναῖσκος, οὕτινος δυστυχῶς κατεδαφισθέντος, ᾠκοδομήθη ὁ σημερινὸς ναὸς ἄνευ ἀρχιτεκτονικοῦ τινος ρυθμοῦ, ὥς συνέβη ἐν πάσαις σχεδὸν ταῖς νεωτέραις τῆς νήσου ἐκκλησίαις. Ἐκ τοῦ παλαιοῦ ναοῦ οὐδὲν διεσώθη ἢ τεμάχιον μόνον ἐπιγραφῆς ἡκρωτηριασμένης, ἡ ὁποία εἶχε καὶ αὕτη χρησιμοποιηθῇ εἰς ἐπίστρωσιν τοῦ παρὰ τὸν ναὸν πεζοδρομίου. Ἐκεῖθεν ἐξαγαγόντες ταύτην διεσώσαμεν ἐν τῷ *Ἀρχαιολογικῷ Μουσείῳ Ἀνδρου* (1). Ἡ ἐπιγραφὴ εἶνε ἐγγεγλυμμένη ἐπὶ πλακὸς ἐκ μαρμάρου ὑποφαίου, μήκους 0,96, πλάτους 0,10. Τὸ σωζόμενον μέρος ἔχει ὧδε:

ΤΟΙΣ ΜΟΧΘΗΣΑΣΙΝ ΟΛΗ ΔΙΑΘΕΣΕΙ ΚΑΙ Α
ΧΡΙΣΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΕ ΠΙ ΤΗΝ ΑΝ
ΤΟΥΤΩΝ ΠΡΕΣΒΕΙΑΝ ΠΟΙΕΙ ΠΡΟΣ

Ἡ ἐπιγραφὴ ἦτο ἔμμετρος, τὸ δὲ μάρμαρον οὕτινος ἐλλείπει ὅλον τὸν δεξιὸν μέρος, φέρει ἐν μέσῳ θυρὸν ἀναγεγλυμμένον μετὰ σταυροῦ. Ἐκατέρωθεν ἐγκεχαραγμένη ἡ χρονολογία 1613.

Ἐν δὲ τῷ ὑπερθύρῳ τοῦ ναοῦ ὑπὸ καλλιτεχνικὴν ἀνάγλυφον ἐπὶ μεγάλῃς ἐκ λευκοῦ μαρμάρου πλακὸς εἰκόνα τοῦ *Ἀγίου Γεωργίου* ἀναγινώσκεται ἡδε ἡ ἐπιγραφὴ ἐγγεγλυμμένη κοινοῖς κεφαλαῖωδεσι γράμμασιν:

(1) Κατετάξαμεν αὐτὴν ὑπ' ἀριθ. 237. Τὸ πρῶτον ἐπέστησε τὴν προσοχὴν ἡμῶν ἐπὶ τῆς ἐν τῇ ὁδῷ ἐρριμένης ταύτης ἐπιγραφῆς τοῦ ναοῦ ὁ παροικῶν σχολάρχης Ἀνδρου κ. Ν. Λουκίνας.

ΕΝ ΕΤΕΙ ΣΩΤΗΡΙΩ 1786

ΑΝΕΚΑΙΝΙΣΘΗ Ο ΝΑΟΣ ΟΥΤΟΣ ΤΜΡΟΠΟΛ ΤΓΕΩ

ΡΓΙΟΥ ΕΠΙΣΤΑΣΙΑΙ ΚΑΙ ΔΑΠΑΝΗ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ν.
ΚΟΝΔΥΛΗ

(Ἐν ἔτει σωτηρίῳ 1786

ἀνεκαίνισθη ὁ ναὸς οὗτος τῆς μητροπόλεως τοῦ
ἁγίου Γεωργίου ἐπιστάσιαι καὶ δαπάνη Γεωργίου
Ν. Κονδύλη.)

Ἀλλὰ μετὰ πάροδον δύο καὶ εἴκοσι περίπου ἔτων ὁ ναὸς
ἠδυνήθη νὰ ἀποτίσῃ τὴν πρὸς τὸν εὐσεβῆ πρόκριτον ὀφειλὴν
του, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς ἀκολουθοῦσης ἐν τῷ κώδικι τοῦ ναοῦ ἀνα-
γεγραμμένης πράξεως :

«Κατὰ τὸ ἔτος αὐτῷ, σελτεμβρίου 6, ἔλαβεν ὁ σιὸρ γεώρ-
γιος Κονδύλης ὅλον τὸν λογαριασμόν, ὃν περ εἶχε νὰ λαμβάνῃ
ἀπὸ τὴν κοινὴν ἐκκλησίαν τὸν Ἅγιον Γεωργίον, καὶ ἰδοὺ κατα-
στρώνομεν καὶ τὸ ἐνυπόγραφον, ὅπερ ἔδωκε δι' ἀσφάλειαν :

«Διὰ τοῦ παρόντος ἐξοφλητικοῦ γράμματος γίνεται δῆλον,
ὅτι ὁ τιμιώτατος κύριος Γεώργιος Κονδύλης ἔχοντας νὰ λαμβά-
νῃ ἀπὸ τὴν κοινὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου διὰ τὴν οἰ-
κοδομὴν ὅπου πρὸ χρόνων ἔκαμεν τῆς αὐτῆς ἐκκλησίας. Σήμε-
ρον λοιπὸν οἱ Ἐπίτροποι ἐπαράδωσαν εἰς τὴν τιμιότητά του
τὸ τευτέριον διὰ νὰ τὸ σκουδέρῃ, ὁμοίως καὶ τὸ ἄλογον τοῦ
ἐπάνω Κάστρου καὶ ἔλαβεν ἀνὰ χεῖράς του παρὰ τοῦ τιμιωτάτου
ἐπιτρόπου κυρίου Ἰωάννου Δημητρίου Καμπανάκη γρόσια τὸν
ἀριθμὸν χίλια ἤτοι Ν. γρ. 1000 δι' ἐξόφλησιν τοῦ αὐτοῦ χρέους·
μένουσα εἰς τὸ ἐξῆς ἡ κοινὴ ἐκκλησία ἐξωφλημένη, καὶ ἀκατα-
ζήτητος, τόσον ἀπὸ τὴν τιμιότητά του, ὅσον καὶ ἀπὸ τοὺς κλη-
ρονόμους του, μὴν ἠμπορῶντας πλέον νὰ πρετεντέρῃ ὁ ρηθεὶς
Κονδύλης, οὔτε οἱ κληρονόμοι του, οὔτε ἀπὸ τὴν αὐτὴν κοινὴν
ἐκκλησίαν, οὔτε ἀπὸ τοὺς κατὰ καιροὺς διορισθέντας ἐπιτρό-
πους μέχρι ἐνὸς ὀβολοῦ, ἀλλὰ κράζεται πληρωμένος καὶ ἐξω-
φλημένος. Ὅθεν καὶ εἰς ἔνδειξιν τῆς περὶ τούτου ἐξοφλήσεως
γέγονε τὸ παρὸν ὑπογεγραμμένον, καὶ βεβαιωμένον τῇ ἰδίᾳ χερὶ

τοῦ κυρίου Κονδύλη καὶ τῇ ἐμματούρῳ ὑπογραφῇ τῶν παρευ-
ρεθέντων μαρτύρων· καὶ ἔστω δι' ἀσφάλειαν.

γεώργιος Κονδύλης ἐξώφλησα καὶ βεβαιῶ.

λεονάρδος ρωϊδης μαρτυρῶ

τζάνες σπυρίδος μάρτις

ὁ Ἀρχιμανδρίτης διονύσιος ὁ γραφεὺς καὶ μάρτυς.

Τὸ ἐκ κυρῆς τέμπλεον τοῦ ναοῦ εἶνε ἐκ τῶν ὠραιότερων,
λαμπρὸν τόρευμα δεξιωτάτου ξυλογλύφου, χίου κατὰ παρὰδο-
σιν τὴν πατρίδα. Σφύζονται δ' ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου
πολλοῦ λόγου ἄξιοι εἰκόνες, ὡς τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου (1550—
1600), τοῦ Ἀποστόλου Δουκᾶ ζωγραφίζοντος τὴν Θεοτόκον
καὶ τοῦ ἁγίου Νικολάου, ἐφ' οὗ περιεσώθη γονυκλινῆς ὁ εἰκο-
νογράφος Θαλασσινός, φέρων τὴν περιβολὴν τῆς ἐποχῆς του
(1650—1700). Κάτωθεν δὲ τῆς εἰκόνος ταύτης σώζεται ἡ δε ἡ
ἐπιγραφή:

Δέησις τοῦ δούλου τοῦ θεοῦ Ἰω(άννου) εἰ-
κονογράφου Θαλασσηνοῦ.

Ἐπὶ τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου παρίσταται ὁ Δεσπότης Χρι-
στός ἐν θρόνῳ ὡς βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων καὶ κύριος τῶν
κυριευόντων. Ἐπὶ τῆς εἰκόνος αἱ ἐξῆς ἐπιγραφαί:

αψοβ' (=1772)· χεῖρ ταπεινοῦ ἀρχιμανδρίτου.=

Κάτωθεν δὲ ταύτης ἡ ἐξῆς:

ἘΚΑΛΛΟΠΙΣΘΗΝ, ὡς ὁρᾷς, ἐπὶ τῆς ἀρχι-
ερατείας τοῦ κανονικῶς ἐγκαινιασαντός με
κυρίου κυρίου Ἰωάσαφ, ὅς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ
τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων.=

Ἐκαλλοπίσθην, ὡς ὁρᾷς, ἐπὶ τῆς ἀρχι-
ερατείας τοῦ κανονικῶς ἐγκαινιασαντός με
κυρίου κυρίου Ἰωάσαφ, ὅς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ
τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων.=

Πέριξ ἀργυροῦ δίσκου φέροντος ἐν μέσῳ ἔκτυπον τὴν εἰκόνα τοῦ ἁγίου Γεωργίου:

Δίσκος † τις κινὶς καθέδρας † τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος † Γεωργίου καὶ μνιμόσινον † τον ἐπιτρόπον † καὶ ἐνοριτῶν † καὶ τὸν βοηθοῦντον † 1817 † Ἑουλίου † 4.

Ἐπὶ ὀργυρηλάτου τορευτοῦ Εὐαγγελίου:

† κτῆμα τοῦ ταπεινοῦ μητρόπολι
του Βάνθης Ναθαναήλ
1775]=1795)

Ἐπὶ ἐτέρου δὲ τετορευμένου Εὐαγγελίου, λίαν ἐντέχνως εἰργασμένου, ἡ ἐπιγραφή:

αψ † οδ' (—1774)
Ἀφιέρωμα τοῦ κα
θολικοῦ τῆς νήσ
ου Ἀνδρου,

Ὅπισθεν δέ:

Ἀρχιερα
τεύοντος τοῦ Κυρίου
Ἰωάσαφ. χεῖρ Ἰωάννου
Φωκᾶ.

Περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Γεωργίου σώζεται τὸ ἐξῆς ἐν τῷ Κώδικι τῆς ἁγιωτάτης ἀρχιεπισκοπῆς Ἀνδρου καὶ Σύρας ἔγγραφον ἐν φ. 6_α:

• Ἡ ταπεινότης ἡμῶν διὰ τοῦ παρόντος εὐεργετῇ τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος γεωργίου τοῦ τροπαιοφόρου τὸ καθολικόν, εἰς τὸ κάστρον εἰς τὴν πιάτзан εὐρισκόμενον, πρὸς τὸν εὐλαβέστατον ἐν ἱερεῦσι παπᾶ κὺρ ἀντώνιον λογοθέτην νὰ ἐφημερεύῃ ἐν αὐτῷ ἐφόρου ζωῆς αὐτοῦ, καὶ νὰ λαμβάνῃ πάντα τὰ ἐκκλησιαστικά αὐτοῦ δικαιώματα, ἄνευ τῶν δικαιωμάτων τοῦ τῆς ἐκκλησίας ἐπιτρόπου, κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν προαπερασμένων ἀρχιερέων, καὶ μηδεὶς ἄλλος τῶν ἱερέων ἔχει ἄδειαν τοῦ ἐφημερεῦειν ἐν αὐτῷ, ἐν βάρει ἀργίας καὶ ἀλύτου ἀφορισμοῦ· ὅθεν εἰς ἐνδειξιν ἐγένετο καὶ τὸ παρὸν βεβαιωτικὸν ἡμῶν γρόμμα, ὑπογεγραμμένον καὶ ὑπὸ τῶν ἐντιμωτάτων κλη-

ρικῶν, καὶ κατεστρώθη ἐν τῷ ἱερῷ κώδικι τῆς ἀγιωτάτης ἀρχιεπισκοπῆς ἄνδρου:—Ἐν ἔτει ,αψιγ': ἀπριλλίου 10:—

† ἄνδρου Γρηγόριος:—

† Οἰκονόμος ἄνδρου

† Σακελλάριος ἄνδρου:—

† Σκευοφύλαξ ἄνδρου

† Χαρτοφύλαξ ἄνδρου:—

† Σακελλίων ἄνδρου:—

† Πρωτεύδικος ἄνδρου:—

† Πρωτονοτάριος ἄνδρου:—

† καστρίνσιος ἄνδρου

† ῥεφερενδάριος ἄνδρου

† ὁ ἐπὶ τῶν γονάτων ἄνδρου

† ὑπομνηματογράφων ἄνδρου

† ἱερομνήμων ἄνδρου

† πρωτοπαπᾶς ἄνδρου (¹)

Ὁ ναὸς τοῦ ἁγίου Γεωργίου συχνὰ ὀνομάζεται καὶ ἐν ἐπιγραφαῖς καὶ ἐν ἐγγράφοις **Καθολικὸν** τοῦτο δὲ, διότι **Καθολικὸν** ὠνομάζετο ἡ καθεδρικὴ ἐκκλησία, εἰς ἣν μόνην ἐλειτούργει κατὰ τὰς ἐπισήμους ἑορτὰς ὁ ἀρχιερεὺς, καὶ εἰς τὴν ὁποίαν καὶ μόνον ἐπετρέπετο εἰς ἐξαιρετικὰς περιστάσεις νὰ γείνη **μονοκκλησιά**, δηλαδὴ ὡσάκις ἐπρόκειτο νὰ ἀναγνωσθῇ Πατριαρχικὸν Γράμμα περὶ τῆς ἀναρρήσεως νέου Ἀρχιερέως ἢ τῆς καθαιρέσεως παλαιοῦ, ἢ ἀφορῶν εἰς γενικὰ ζητήματα τῆς νήσου ὡς ἐκκλησιαστικῆς παροικίας, ἢ ὅταν ἐπρόκειτο νὰ ἀναγνωσθῇ φερμάνιον περὶ τοῦ διορισμοῦ Κοτζάμπαση. ἢ περὶ ἄλλου τινος σπουδαίου καὶ γενικωτέρου ἐνδιαφέροντος ζητήματος, τότε ὅλοι οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως προσήρχοντο τὴν Κυριακὴν εἰς τὸ Καθολικὸν—ὅλαι αἱ ἄλλαι ἐκκλησίαι ἤργουν—καὶ ἠκροῶντο ἀναγνωσκόμενον εἰς ἐπήκοον πάντων τὸ πατριαρχικὸν σιγίλλιον ἢ τὸ σουλτανικὸν φερμάνιον. Καὶ ἔλεγον τὴν ἡμέραν ἐκείνην: «**Σήμερα ἔχομε μονοκκλησιά**». **Καθολικὸν** λοιπὸν ἦτο ὁ **Καθεδρικός ναός**, **ἐπισκοπή** δὲ ἦτο τὸ ὄργανον τοῦ ἀρχιερέως.

(1) Περὶ **Ν. κ. Α. Βέν**, ἐνθ. ἀν., σ. 223.

Ο ΜΕΓΑΣ ΤΑΞΙΑΡΧΗΣ ΣΤΟ ΚΑΣΤΡΟ

Ὁ τῷ ὀνόματι τοῦ ἀρχιστρατήγου Μιχαὴλ γηραιόμενος ναὸς ὁ *Μέγας Ταξιάρχης στὸ Κάστρο* διετελέσε ποτε καὶ οὗτος *Καθεδρικός*. Τανῦν ἀποτελεῖ ἀπλοῦν παρεκκλήσιον. Ἐν τῷ ναῷ τούτῳ σφίζονται ἀναγεγλυμμένα ἐπὶ μαρμάρου λείψανα παλαιάτης χριστιανικῆς τέχνης τοῦ Ζ'—Η' αἰῶνος, πολλοῦ δὲ λόγου ἄξιαι εἶναι αἱ ἐν αὐτῷ ὑπάρχουσαι εἰκόνες τῆς Θεοτόκου καὶ τοῦ Ἀρχιστρατήγου Μιχαήλ, ἔργα τοῦ 15' αἰῶνος, καὶ τῶν ἁγίων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ φερόντων ἀρχαίαν μετὰ περιλαίμιων περιβολὴν καὶ τοὺς ἱατρικοὺς αὐτῶν νάρθηκας μετὰ χρονολογίας 1672.

Πολλῆς δὲ ἁγιογραφικῆς ἁξίας εἶνε δύο ἐν τῷ ναῷ τούτῳ μικρὰ εἰκονίδια, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ μὲν παριστᾷ τὸν Θεὸν πατέρα ἐκπέμποντα τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ δὲ αὐτὸ μόνον τὸ Ἅγιον Πνεῦμα ἱπτάμενον (1).

Ἐβριθε μέχρι πρό τινας τὸ δάπεδον τοῦ ναοῦ τούτου ἐκ τάφων κεκαλυμμένων ὑπὸ μαρμαρίνων πλακῶν, ἐφ' ὧν εἰκονίζοντο ἐντέχνως ἀναγεγλυμμένα οἰκόσημα, ὀνόματα καὶ χρονολογία. Ἀληθινὸν μουσεῖον, ἄξιον εὐλαβείας ἐκ μέρους παντὸς φιλαρχαίου καὶ φιλόστοργου. Ἐπὶ ἐνὸς τῶν τάφων τούτων, φέροντος ἀνάγλυφον τὸν δικέφαλον αἰτόν, εἵχομεν ἀναγνώσει ἔκτυπον τὴν ἐπιγραφὴν :

ΑΝΔΡΕΟΣ ΤΕΛΑΓΡΑΜΜΑΤΙΚΑ

1770

Οὐδεὶς ἐκ τῶν τάφων τούτων σφίζεται σήμερον, οὐδεμία ἐκ τῶν καλυπτουσῶν αὐτοὺς ἐνεπιγράφων πλακῶν. Τί ἀπέγειναν εἶνε ἄδηλον ἀφ' ἧς ὁ ναὸς ἐκρίθη ὑπὸ τῶν ἐπιτρόπων του, ὅτι ἦτο καλλιτεχνικώτερον νὰ ἐπιστρωθῇ διὰ τῶν γνωστῶν ἐκ τσιμέντου πλακῶν Τσίλλερ !

Ἐπὶ εἰκόνοσιν τοῦ Ἰησοῦ:

(1) Ἐπισιολιμαία τοῦ τὸν γράφοντα ἀνακοίνωσις Γ. Δαμπάκη.

1810, δέισις τῆς δούλης σου μαρούλας καὶ τοῦ συμβίου αὐτῆς δημητρίου :

Χεῖρ ἰωάννου σιότου

Ἐπὶ εἰκόνοϛ δ' εὐμεγέθου τοῦ *Ταξιάρχου Μιχαήλ*, φερούσης πλουσίαν ἀργυρᾶν τετορευμένην ἐπένδυσιν :

† Διὰ ἐπιμελείας καὶ συνδρομῆς τοῦ Ἰωάννου Νικολάου Γουλαντρὶ καὶ βοηθείας των † Χριστιανῶν : Χῖρ Ἀντωνίου Παρήσι....1820

Ἐπὶ ἑτέρας εἰκόνοϛ τοῦ Ἰησοῦ ἀποκειμένης ἔν τισι τῶν διαστιλίων τοῦ δρυφάκτου :

1809 : Ἐν μηνὶ αὐγούστῳ :

Ἐτελέσθη διὰ συνδρομῆς καὶ δαπάνης Γεωργίου Ντελλαγραμμάτου :

καὶ τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ ποτὲ Μιχαήλ Ντελαγραμμάτικα :

Ἐν τῷ πρώτῳ παραφύλλῳ *Μηναίου* τοῦ σελτεμβρίου μηνός, ἐκδοθέντος « Ἐνετίησιν, ἀψξή, 1768, παρὰ Νικολάῳ τῷ Σάφῳ », τὸ ἑξῆς σημεῖωμα :

αφιεροσι στον μεγα ταξιαρχι στο καστρο στίν αντροεμου αυγουστινου ζανε ταποντε ης μνημοσινον μας αυγουστινου και μαριας.

Τὸ σημεῖωμα δὲν ἔχει οὔτε τόνους, οὔτε πνεύματα, οὔτε στίξιν.

Ἐν τῷ ναφ ἀπόκειται παλαιόν, ἐν πολλοῖς δὲ τιφόβρωτον εὐαγγέλιον, φέρον τὸν δε τὸν τίτλον : *Ἰερὸν Εὐαγγέλιον, ἐνετίησιν, ἐν οἰκίᾳ Χριστοφόρῳ τῷ ζανέτω, ἐπιμελεία δὲ πολλῇ, θεοφάνους ἱερομονάχου λογαρᾶ, τοῦ κυρίου. Ἐτει τῷ ἀπὸ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀρπα* (1581). Τὴν ἑκδοσιν ταύτην δὲν ἀναφέρει ὁ Σάθας ἐν τῇ Νεοελληνικῇ αὐτοῦ Φιλολογίᾳ. Ἐν δὲ τῷ παραφύλλῳ τοῦ τέλους, τῷ συνεσταχωμένῳ τῷ ξύλῳ εὐρηται τὸ ἑξῆς σημεῖωμα :

Εἰς τοὺς 1822 τὸ μέγα Καύχιμα τῶν ἀπασῶν Νήσων καταδαμάσθη ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν καὶ ἀχρείων Μουσουλμάνων. Φεῦ, Χριστὲ βασιλεῦ. πῶς ὑπόφερες τὰ πάντα εἰς τόσων.....

Ἐν τέλει δὲ τοῦ βιβλίου τῶν Ἀποβιώσεων τῆς ἐνορίας τῶν Ταξιαρχῶν : *Τῇ 14 : ἰανουαρίου : 1854 : ἐν Ἀνδρῶν ἐθεωρήθη ὁ Ἀνδρου καὶ Κέας Προκόπιος.*

Ἐν τῷ ναῷ τούτῳ ἔχει ταφῇ ὁ ἐκ τοῦ φραγκικοῦ οἴκου τῶν Δελλαγραμμάτικα πρώτος ἀπωμόσας τὸν Καθολικισμὸν Γάσπαρης Δελλαγραμμάτικας. γενόμενος οὕτω ἀρχηγέτης τῆς οἰκογενείας τῶν ὀρθοδόξων Δελλαγραμμάτικα. Ὁ ὑπάρχων δ' ἐν τῷ ναῷ κώδων ἐλήφθη ἐκ τοῦ παρακειμένου καὶ ἤδη πρὸ τεσσαρακονταετίας περίπου κατεδαφισθέντος καὶ οὐδὲν σχεδὸν ἔχνος διασφύζοντος σήμερον φραγκικοῦ μοναστηρίου τοῦ Ἀγίου Βερναρδίνου, τοῦ γνωστοῦ ἐν Ἀνδρῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα *Φραγκομονάστηρο* ⁽¹⁾.

ΑΓΙΑ ΒΑΡΒΑΡΑ

Ὁ ἐν τῇ συνοικίᾳ τῆς Καμάρας ναὸς τῆς *Ἀγίας Βαρβάρας* ἔχει τέμπλον μαρμαρίνον κοσμοῦμενον ὑπὸ ἀναγλύφων παραστάσεων καὶ ἄξιον διατηρήσεως. Ἀνάκεινται δ' ἐν τοῖς διαστυλίοις αὐτοῦ ἀγιογραφήματά τινα, ἐφ' ὧν ἀναγινώσκονται ἱκανὰ ἀποσημειώματα, ὧν ἓνα μεταγράφωμεν ὧδε. Ἐπὶ εἰκόνοσ παριστώσης τὴν Θεοτόκον βρεφοκομοῦσαν :

$$\begin{array}{c} \alpha \cdot \psi \cdot \sigma \cdot \gamma \quad (= 1776) \\ \hline \chi \theta \rho \quad \lambda \iota \kappa \rho \lambda \theta \delta \\ \hline \overline{\eta \kappa \theta} \quad (= \text{Μηδουσών}). \end{array}$$

Ἐπὶ ἐτέρας εἰκόνοσ πρὸς τὸ δεξιὸν τοῦ τεμπλέου ἄκρον ἀποκειμένης :

Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Λεονάρ-
δου Ζάνη Καρκάκι κὲ τῆς σιμβίας
κὲ τὸν τέκνον.
αψ...Μαρτῆου ιγ'.

(1) Περὶ τοῦ φραγκικοῦ τούτου μοναστηρίου γράφομεν ἄλλαχού.

Ἐπὶ εἰκόνο; δὲ τοῦ Ἀγίου Χαραλάμπους:

Ο ΑΓΙΟΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΗΣ

ἐν ἔτει αψοστ' κατὰ μῆνα μάιον

Κατὰ παλαιὰν κρατοῦσαν ἐν Ἄνδρῳ παράδοσιν, ὁ γὰρ τῆς Ἀγίας Βαρβάρας ἦτο καθολικός. Ἀλλὰ τὴν παράδοσιν δὲν φαίνεται κυροῦσα ἡ διασκευὴ τοῦ ναοῦ. Καὶ ἡ οἰκοδομία δ' αὐτοῦ παρουσιάζει κτίσμα νεώτερον τῶν χρόνων τῆς ἐν Ἄνδρῳ Φραγκοκρατίας. Τὸ βέβαιον εἶνε ὅτι ὑπῆρχε παρὰ τὴν Ἀγίαν Βαρβάραν καὶ ἄλλος ναός, μὴ σφῆζόμενος σήμερον, πιθανώτατα δ' οὗτος νὰ ἦτο τοῦ δυτικοῦ δόγματος. Ἡ ἐκκλήσις τῆς Ἀγίας Βαρβάρας καταδήλως εἶνε κτίσμα ὄχι παλαιότερον τοῦ ΙΖ αἰῶνος, ἀνηγέρθη δ' ἵνα χρησιμεύσῃ μετὰ τοῦ περὶ αὐτὴν ὑπάρχοντος παλαιότερου περιβόλου καὶ τινων πέριξ χθαμαλῶν οἰκημάτων ὡς λοιμοκαθαρτήριον, ἅτε τῆς Ἀγίας Βαρβάρας θεωρουμένης ἐν Ἄνδρῳ ἰδιαζόντως ὡς προστάτιδος κατὰ τῶν λοιμικῶν νόσων, κυρίως δὲ τῆς εὐλογίας. Ἐν Κορθίῳ μάλιστα τὴν ἐπέτειον καθ' ἣν ἐορτάζεται ἡ μνήμη τῆς Ἀγίας Βαρβάρας ὅλα τὰ παιδιά μεταλαμβάνουσι τῶν ἀχράντων μυστηρίων, διότι τὰ παιδιά ὑπόκεινται ὡς γνωστὸν περισσότερον εἰς τὰς λοιμώδεις νόσους. Πάντα δὲ τὰ σχολεῖα τοῦ δήμου ἐκείνου, κατὰ παλαιὸν ἔθος, τὴν ἡμέραν ταύτην ἀργοῦσιν. Τοῦλάχιστον μέχρι πρὸ μικροῦ οὕτω συνέβαινεν.

Ὅτι δ' ὁ ναὸς τῆς Ἀγίας Βαρβάρας ἐχρησίμευεν ἀρχικῶς ὡς λοιμοκαθαρτήριον ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῆς θέσεως ἐφ' ἣς ἐγείρεται, ἥτις καθ' ἣν ἐποχὴν ἐκτίσθη ὁ ναὸς καὶ μέχρι τῶν ἀρχῶν ἐστὶ τοῦ παρελθόντος δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος ἦτο παντελῶς ἔρημος, κειμένη ἐκτὸς τῆς πεφραγμένης πόλεως, ἦτοι τοῦ **Κάστρου**, τοῦ ὁποίου τὰ ὄχυρά τεῖχη ἔφθανον ἀκριβῶς ὅπου σήμερον ὑπάρχουσι οἱ οἰκίαι Εὐστο. Κυδωνιέως (νῦν Γουλανδρῆ), Δ. Ν. Ράλλια καὶ Ἀριστ. Γ. Οἰκονομίδου. Πλησιέστατα τῶν οἰκιῶν τούτων, καὶ ἐφαπτόμενα μάλιστα τὴν τελευταίαν, διακρίνονται καὶ μέχρι σήμερον τὰ ἔχνη τῶν τειχῶν τοῦ μεσαιωνικοῦ **Κάτω Κάστρου** τῆς Ἄνδρου, ὅπερ ἀποτελεῖ τὴν σημερινὴν πρωτεύουσαν πόλιν τῆς νήσου.

Εἰς τὸ μεταξὺ δὲ οἰκιῶν Ράλλια—Οἰκονομίδου κενὸν διάστη

μα. ὅθεν διέρχεται σήμερον ἡ ὁδός, τὸ τεῖχος διηνοίγεται εἰς μεγάλην σιδηρᾶν πύλην κλειομένην πάντοτε ἐν καιρῷ νυκτός· διὰ τῆς ὁποίας εἰσέρχοντο εἰς τὸ Κάστρον οἱ αποβιβαζόμενοι εἰς τὴν ἀλησίον τῆς **Καμάρας** ἀκτὴν, **Ρίβαν** κοινῶς μέχρι σήμερον ὀνομαζομένην. Πᾶσαι δ' αἱ ἄλλαι οἰκοδομαὶ τῆς συνοικίας Καμάρας ⁽¹⁾, αἱ ἀπὸ τῶν ρηθειςτῶν οἰκιῶν μέχρι καὶ τῆς τελευταίας τοῦ Α. Ἐμπειριόκου, ἐνθα τερματίζεται σήμερον ἡ πόλις παρὰ τὸ ἐπὶ ἐναλίου βράχου **Μέσα Κάστρον**, ἀνηγέρθησαν πολὺ βραδύτερον, πρὸ μιᾶς μόλις ἑκατονταετηρίδος, ὅτε αἱ πειρατικαὶ ἐπιδρομαί, ὑπὸ τῶν ὁποίων τὰ πάνδεια ὑφίσταντο ἑκάστοτε οἱ κάτοικοι, ἀπέβησαν ὀλιγώτερον κινδυνώδεις ἢ καὶ τελείως ἐξέλιπον μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν πραγμάτων καὶ τὴν δημοιουργίαν τοῦ ἐλευθέρου βασιλείου. Ἡ παλαιότερα τῶν οἰκιῶν τούτων φέρει ἔτος οἰκοδομῆς 1817.

ΑΓΙΟΣ ΑΝΔΡΕΑΣ ΤΩΝ ΛΑΤΙΝΩΝ

Καὶ περὶ ἄλλων μὲν ἐν χωρίοις τῆς νήσου παλαιῶν ἐκκλησιῶν τοῦ ὀρθοδόξου δόγματος πραγματευόμεθα ἐν ἄλλῃ ἐφεξῆς μελέτῃ, ἵνα μὴ ἡ παροῦσα καταστῇ λίαν σχοινοτενής, ἐκ δὲ τῶν πολλῶν ἐν Ἄνδρῳ ὑπαρχόντων ἄλλοτε δυτικῶν ναῶν σφύζεται σήμερον μόνον ὁ τοῦ **Ἀγίου Ἀνδρέου**, ὅστις ὑπῆρξεν ἡ καθεδρικὴ ἐκκλησία τοῦ λατίνου ἐπισκόπου.

Οἱ φράγχοι τῆς Ἄνδρου κατακτηταὶ εἶχον καθιερώσει τὸν Ἀποστόλον Ἀνδρέαν ὡς τὸν πολιοῦχον τῆς νήσου, παρὰσυσθέντες τὸ μὲν ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἁγίου, προσομοιάζοντος κατὰ παρήχησιν πρὸς τὸ τῆς Ἄνδρου, τὸ δὲ διότι κατὰ παντοχαιοτάτην καὶ ἀδιάκοπον ἐν τῇ νήσῳ παράδοσιν, ἀναφερομένην ὑπὸ πινῶν προπαγανδιστῶν ἱεροποστόλων τῆς Ρωμάνας ἐκκλησίας, Ἀνδρέας ὁ Πρωτόκλητος, ὁ καὶ τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου αὐτάδελφος, ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς πορευόμενος, διήλθεν ἐκ

(1) Οὗτος ὀνομάσθη ἡ συνοικία αὕτη ἐκ τῆς ἐν αὐτῷ μονοτόξου διέξου ἀψίδος (καμάρας) γεφύρας, δι' ἧς συνεκoinώνει τὸ ἐπιθαλάσσιον βενετικὸν ὡσαύτως φρούριον **Μέσα Κάστρον**.

τῆς νήσου Ἄνδρου καὶ ἐπὶ τινὰ καιρὸν διέτριψεν ἐν αὐτῇ, ἀναφέρεται δὲ μάλιστα ὅτι ἐθεράπευσε καὶ τέκνα τινὸς ἐκ τῶν προκρίτων τῆς νήσου ⁽¹⁾. Ἐκ τούτου πλανηθέντες καὶ τινες τῶν ξένων περιηγητῶν καὶ γεωγράφων ὠνόμασαν τὴν Ἄνδρον **νήσον τοῦ Ἀγίου Ἀνδρέου**.

Ὁ ναὸς τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου, κείμενος ἐν τῇ παλαιᾷ συνοικίᾳ τοῦ Κάτω Κάστρου, ἐλκύει ζωηρότατα τὸ ἐνδιαφέρον. Ἦτο δέ ποτε ὁ ναὸς τρισυπόστατος μετὰ μαρμαρίνων στύλων, καὶ ἐντὸς τοῦ μεγάλου αὐτοῦ προαυλίου περιέλειπε καὶ τὸ ἐπισκοπικὸν οἶκημα. Ἀλλὰ πρὸ ἱκανῶν ἐτῶν καταρρευσάσης τῆς δεξιᾶς στοᾶς τοῦ ναοῦ πρὸς ἀποφυγὴν δαπανῶν εἰς ἐνέγερσιν ταύτης ἐπροτίμησαν νὰ κτίσωσι τὸ μετὰ τῶν μαρμαρίνων στύλων κενόν, εἰς τρόπον ὥστε ὁ ναὸς παρουσίαζε δύο μόνον στοᾶς, τὴν μεσαίαν δηλαδὴ καὶ τὴν ἀριστεράν. Καθ' ἣν ἐποχὴν ὁμοῦς ὠκοδομήθη τὸ μικρὸν προεσβυτέριον, τὸ κοινῶς ὀνομαζόμενον **Βικηριάτικο**, πρὸς χρῆσιν τοῦ λειτουργοῦντος ἐν τῷ ναῷ ιερέως, ἄνωθεν ἀκριβῶς τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος τοῦ ναοῦ, ἐθεώρησαν καλὸν νὰ κτίσωσιν ὡσαύτως καὶ τὸ κάτωθι κενὸν μετὰ τῶν ἀριστερῶν στύλων, οὕτως ὥστε ὁ ναὸς σήμερον παρουσιάζεται ὡς μονόθολος, ἔχων μῆκος 12 μέτρων καὶ πλάτος 4 1/2.

Ἐν τῷ ναῷ ἀνάκειται μέγας πίναξ, ἐνθυμίζων ἐν τοις ἔργοις τῆς Βολωνικῆς Σχολῆς. Ὁ πίναξ οὗτος, εὐμοιρῶν ποτε πάντων τῶν θελημάτων τῆς τέχνης, θὰ ἠδύνατο νὰ ἐλκύσῃ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ φιλοτέχνου, ἂν μὴ βίανυστος χεὶρ δὲν κατέστρεψε πρὸ ἱκανοῦ χρόνου τὴν κυριωτέραν τῶν ἐν αὐτῷ συνθέσεων. Ἐπαθε, φαίνεται, ὁ πίναξ ἐκ τῆς ἐν τῷ ναῷ ἐπιπολαζούσης νοτίδος, ἥ ἐξ ἄλλης τινὸς αἰτίας, ἐν ἣ ἔθεσε εἰκονίζετο ὁ πολιοῦχος Ἀπόστολος, καὶ φράρος τις ἐκ τῶν περιοδικῶς ἐπισκεπτομένων τὴν νήσον, ἔχων στοιχειώδεις γνώσεις ζωγραφικῆς, ἠθέλησε νὰ ἐπιδιορθώσῃ τὴν εἰκόνα καταστρέψας ταύτην καὶ καταστήσας παράδοξον καὶ τραγελαφικὴν. Ἐνθ' δὲ ὁ πίναξ εἰκονίζεν ἀρχικῶς τὸν πολιοῦχον Ἀπόστολον Ἀνδρέαν, ὡς δεικνύει

(1) Γ. Προβιλλεγγίου, ιερέως, Ἀνάλεκτα περὶ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἐν ἐφημ. «Αὐγὴ» Σύρου. ἀριθ. 375, ἔτ. 1915.

καὶ ἡ κάτωθεν τοῦ πίνακος ἐπιγραφή : Andreas Apostolus, ὁ ἀδελφὸς ἐρασιτέχνης μετέβαλε τοῦτον εἰς ἅγιον Ἀνδρέαν τὸν Κορσίνην, ἐπίσκοπον τοῦ Φιέζολε ἐν Ἰταλίᾳ, ἀποθανόντα τῷ 1373 καὶ ἀνακηρυχθέντα ἅγιον τῷ 1629 ἐπὶ τοῦ πάπα Οὐρβανοῦ Η' (¹). Εὐτυχῶς ἡ βλάβη δὲν ἐπεξετάθη ἐπὶ τοῦ ὅλου πίνακος, αἱ λοιπαὶ δὲ τῶν ἐν αὐτῷ συνθέσεων, ἰδίᾳ ἡ παρθένος Μαρία καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἱπτάμενοι ἄγγελοι, ἀφέθησαν ἀνέπαφοι.

Παρίσταται δ' ἐν τῷ πίνακι ὁ Ἅγιος Ἀνδρέας φέρων βυσσινόχρουον ποδήρεα φελόνιον μετ' ὁμοφορίου ἀρχιερατικοῦ, κεκοσμημένον μὲ λευκὰς τριχαπτόδεις παρυφάς. Ἐχει ἐρριμμένην πρὸ τῶν ποδῶν του τὴν ἐπισκοπικὴν βακτηρίαν, καὶ εἶνε γονυπετῆς ἐνώπιον μεγάλου μαύρου σταυροῦ, περιλαμπομένου ὑπὸ χρυσῶν ἀκτίνων. Πρὸς τὴν βάσιν τοῦ σταυροῦ φαίνονται οἱ ἥλοι τῆς σταυρώσεως, τὴν αἰῶν δὲ τοῦ ἁγίου καταναγάζουσι πέντε ἀκτινοβολοῦντες ἀστέρες. Ἀνωθεν τοῦ ἁγίου καὶ εἰς τὸ βάθος τοῦ πίνακος, ὡς ἐν οὐρανῷ, εἰκονίζεται ἡ Παναγία, ἐπὶ τοῦ προσώπου τῆς ὁποίας εἶνε διακεχυμένη ἄρρητός τις καὶ ἀληθῶς θεία ἡδύτης. Πέριξ τῆς Παναγίας περιύπτανται Ἄγγελοι μετὰ Χερουβείμ καὶ Σεραφεῖμ. Ὁ πίναξ εἶνε ὕψους τριῶν καὶ πλάτους δύο περίπου μέτρων, διὸ καὶ τὰ ἐν αὐτῷ εἰκονιζόμενα πρόσωπα παρίστανται ἐν σχεδὸν φυσικῷ μεγέθει.

Ἐκτὸς τοῦ πίνακος τούτου εὐλαχίστα εἶνε τὰ ἐν τῷ ναῷ τούτῳ σφζόμενα ἄξια λόγου ἀντικείμενα. Ἐξωτερικῶς μόνον ἡ ἐκκλησία φέρει ἔγκτιστα πολλὰ ἀρχαῖα μάρμαρα καὶ δὴ κεφαλὴν νεανίου, ἀτυχῶς ἀποκεκρουσμένην, καὶ χορμὸν ἀγάλματος μέχρι μέσου πού τῆς ὀσφύος σφζόμενον. Ἀνάκεινται ὡσαύτως ἐνφοροδομημέναι καὶ ὑδροορροαὶ ἀρχαῖαι ἐποχῆς, καλῆς δ' ἐργασίας. Ἐπὶ παρακειμένου δ' ἐντὸς τοῦ περιβόλου τοῦ ναοῦ τοίχου εὗρηται ἔγκεκτ σμένον τμήμα ἐπιτυμβίου στήλης, τὸ πρὸς τὰ κάτω καὶ δεξιὰ, διασφζόν ἀνάγλυφον τὸν ἀριστερὸν πόδα καὶ ἕλην τοῦ μέχρις αὐτοῦ καθικνουμένου ἱματίου τῆς εἰκονιζομένης μορφῆς, περαιτέρω δὲ τὸ ἄκρον δόρατος καὶ ἔτι πρὸς ἐξέχουσιν τὴν

(¹) Βλ. προχέως Agostino Ceccaroni. Dizionario Ecclesiastico illustrato, ἐν λ. Corsini (sant' Andrea).

παραστάδα τοῦ ἀναγλύφου. Ὑψος 0,16, πλάτος 0,31, πάχος 0,10 (1).

Αἱ μαρμαρίνοι τῆς ἐκκλησίας παραστάδες κοσμοῦνται δι' ἀναγλύφων ἀνθεμίων, μαρμαρίνη δὲ τυγχάνει καὶ ἡ πλάκωσις τοῦ ναοῦ (2). ὅστις ἐσωτερικῶς εἶνε ἔμπλεως τάφων. Φέρουσι δ' οἱ τάφοι οὗτοι καλύμματα ἐξ εὐμεγέθων πλακῶν ἐκ λευκοῦ μαρμάρου. Οἱ τάφοι εἶνε πάντες ἀνεπίγραφοι, ἔχουσι δὲ μόνον ἔνιοι ἐπ' αὐτῶν μεγάλους σταυροὺς ἀναγεγλυμμένους. Καὶ ἐπὶ τῶν τοίχων δὲ τοῦ ναοῦ ἐσωτερικῶς σφύζονται ἐνφοκοδομημένοι μαρμαρίνοί τινες ρόδακες καὶ ἄλλα τινὰ παρεμφερῆ κοσμήματα.

Τῷ ναῷ τοῦ Ἀγίου Ἀνδρέου παράκειται συνεχόμενον οἶκημα, ἐν ᾧ διητᾶτο ἐν παρορημένοις χρόνοις ὁ λατῖνος ἐφημέριος, καὶ ἐπὶ τοῦ μαρμαρίνου ὑπερθύρου τοῦ ὁποίου σώζεται ἐγγεγλυμμένη ἥδε ἡ ἐπιγραφή :

REFECTIO ECCL. S. ANDREAE TOTIUSQUE
VICARIATI FARTIM FUNDIS SUIΣ VENDITIS EX
LICENTIAS. CONGR. SOLLERTIAQUE IOANNIS B.
PERPIGNAN PPOVICARII FACTA 1848.

Ἦτοι κατὰ μετάφρασιν ἐπὶ λέξει :

« Ἐπισκευὴ ναοῦ Ἀγίου Ἀνδρέου καὶ ὁλοκλήρου τοῦ οἰκήματος τούτου (Vicariati) διὰ μερικῆς πωλήσεως κτημάτων αὐτοῦ, ἀδεία τοῦ Ἰεροῦ Συλλόγου καὶ ἐπιμελεία Ἰωάννου Β (απτιστοῦ) Περπινιάν, Ἀντεπιτρόπου, γενομένη τῷ 1848 ».

(1) Ἀποτεχισθὲν μετρηχθῆ ἐν τῷ Ἀρχαιολογικῷ Μουσείῳ Ἀνδρου, ἔνθα κατετάχθη ὑπ' ἀριθ. 5. Βλ. *Δημητρίου Π. Πασχάλη*, Ἀναγραφή τῶν ἐν τῷ Ἀρχαιολογικῷ Μουσείῳ Ἀνδρου γλυπτῶν καὶ ἐνεπιγράφων λίθων καὶ λοιπῶν ἐν αὐτῷ ἀποτεθῆσασιν ἀρχαίων κειμηλίων, ἐν ἐφημ. «Φωνῇ τῆς Ἀνδρου», ἔτ. 1' (1906), ἀριθ. 331 κ. ἐ.

(2) Τοῦλάχιστον τοιαύτη ἦτο μέχρι τοῦ ἔτους 1902 τελευτῶντος. Ὁ γράφων ἔκτοτε εἰσελθὼν εἰς τὴν δημοσίαν ὑπηρεσίαν ὥς ἀνώτερος τοῦ Κράτους λειτουργὸς καὶ ἀπουσιάζων ἐκ τῆς νήσου σχεδὸν συνεχῶς ἐπὶ ὁλόκληρον περὶ τοῦ εἰκοσαετίας δὲν ἔσχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ παρακολουθήσῃ ἐξ ἀμέσου αὐτοψίας τὴν τύχην τῶν πάντων τῶν ὑπ' αὐτοῦ περιγραφομένων μνημείων.

Ὁ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ μνημονευόμενος Ἰωάννης Βαπτιστὴς Περπινιὰν ἦτο ἐκ Τήνου, ἀγαθώτατος ἄνθρωπος, ἀλλὰ μετρίως παιδεύσεως. Ὁ Περπινιὰν ἦτον ὁ ὕστατος ἐπισκοπικὸς τοποτηρητὴς (βικάριος) τῆς ρωμαιοκαθολικῆς ἐκκλησίας ἐν Ἀνδρῷ, μετὰ τῶν ἄλλων δ' αὐτοῦ πνευματικῶν ἔργων συνήνου καὶ τὸ τοῦ ὥρολογιοδιορθωτοῦ, διὰ τοῦ τελευταίου ιδίως ὑπουργήματος ἀποβαίνων χρησιμώτατος εἰς τοὺς κατοίκους. Εἶχε δὲ καὶ εὐχέρειαν πῶς ὁ αἰδεσιμώτατος Περπινιὰν εἰς τὸ προχείρως στιχουργεῖν, τὴν ὁποίαν κυρίως ἐπεδείκνυνεν ὁσάκις κατ' ἐπισήμους ἡμέρας ἐκαλεῖτο εἰς γαίματα ὑπὸ τῶν Ἀνδρίων, οἱ ὅποιοι ὅλως ἀνεξιθρήσκως ἡγάπων ἀληθῶς αὐτὸν διὰ τὸν εὐτράπελον καὶ ἄδολον χαρακτῆρά του. Ἠρέσκετο τότε ὁ ἀγαθὸς ἱερεὺς νὰ ἐγείρῃ κατὰ τὰ ἐπιδόρπια τὸ κύπελλον πληρὺς μέχρι στεφάνης ἀπὸ τὸν περίφημον ἀνδριακὸν ἀνθοσμίαν καὶ νὰ ἀπαγγέλλῃ ἐμπνευσμένος αὐτοσχέδιους ὁμοιοκαταλήκτους προπόσεις, ἐκ τῶν ὁποίων πολλά, κομικώταται ὄντως, διασφύζονται καὶ μέχρι σήμερον ἀκόμη εἰς τὴν μνήμην τῶν πρεσβυτέρων Ἀνδρίων. Ἐξῆ ἀκόμη ἐν Ἀνδρῷ ὁ Περπινιὰν καὶ πέσαν τοῦ ἔτους 1848, ὅτε, ἐκτραγείσης τῆς οὐγγρικῆς ἐπαναστάσεως (1848-1849), τῆς περιαγαγούσης εἰς κίνδυνον αὐτὴν τὴν ὑπαρξιν τοῦ αὐστριακοῦ κράτους, πλείστοι οὐγγροι φυγάδες καθολικοὶ τὸ θρήσκευμα εἶχον καταφύγει ἐν Ἀνδρῷ μετερχόμενοι διάφορα ἐπαγγέλματα, καὶ παρ' οἷς ὁ Περπινιὰν ἐξετέλει καθήκοντα ἐφημερίου ἁμα καὶ πνευματικοῦ.

Ἐν τῷ συνεχομένῳ δ' ἄλλῳ οἰκίῳ, ὅπερ δὲν ἀνήκει μὲν πλέον εἰς τὸν ναόν, πωληθὲν ἀντὶ πινακίου φακῆς εἰς τινὰ τῶν ἐπιχωρίων, ἀλλ' εἰς τὸ ὅποιον, ἠνωμένον ἄλλοτε μετὰ τοῦ πρώτου κατόκει, ὡς προείρηται, ὁ κατὰ καιροὺς **βικάριος** τῆς ρωμαιοκαθολικῆς ἐπισκοπῆς, ἐξ οὗ καὶ μέχρι σήμερον ὀνομάζεται τοῦτο ὑπὸ τῶν κατοίκων **Βικαριάριο**, σφῆται ἐντετοιχισμένη μεγάλῃ μαρμαρίνῃ πλάξ, ἐφ' ἣς ἀναγινώσκεται ἡ ἀκόλουθος ἐπιγραφή, κεφαλαιώδεις γράμμασι μετ' ἐπιμελείας ἐγκεχαράγμένη :

 Domum hanc, penitus destructam, Ioannes Baptista Crispi, Naxiensis, Vicarius et Apostolicus hujus Ecclesiae

Andriensis, sumptibus S. Congregationis, nec non suis reaedificaret atque in meliori forma restituere curavit. Anno Domini MDCCXLIX.

Ἦτοι ἐπὶ λέξει :

«Τὸν οἶκον τοῦτον, ἐντελῶς κατεστραμμένον, Ἰωάννης Βαπτιστῆς Κρίσπης, Νάξιος, Ἀποστολικὸς Τοποτηρητῆς ταύτης τῆς Ἐκκλησίας Ἀνδρου, δαπάναις τοῦ Ἱεροῦ Συλλόγου καὶ ἰδίαις αὐτοῦ νὰ ἀνοικοδομηθῇ καὶ καλλιτέραν νὰ ἔχῃ διαίρεσιν ἐμερίμνησεν, ἐν ἔτει Κυρίου 1749».

Πιθανῶς ὁ Ἰωάννης Βαπτιστῆς Κρίσπης, ὅστις μνημονεύεται ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ, εἶνε αὐτὸς οὗτος ὅστις τελευτῶντος τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, διατελῶν ἐπισκοπικὸς τοποτηρητῆς (βικάριος) ἐν Πάρῳ, ἦτο συγχρόνως καὶ ὑποπρόξενος τῆς Βενετίας ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ (¹).

Ἡ μικρὰ αὕτη οἰκία συνδέεται καὶ πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς νήσου κατὰ τὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἱερὸν ἀγῶνα. Διότι εἰς τὸ **βικαριάτικο**, ζητήσας νὰ καταφύγῃ ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, ἠττοκτόνησεν ἀπαγχονισθεὶς τῷ 1821, μόλις ἔξερράγῃ ἢ ἐπανάστασις ἐν τῇ νήσῳ, ὁ τοῦρκος ἀγῶς τῆς Ἀνδρου, φοβηθεὶς ὅτι οἱ Ἀνδριοὶ ἐμελλόν νὰ παραβιάσωσι τὸ αὐτὸν του καὶ φονεύσωσιν αὐτόν. Ἀλλὰ τὰ περὶ τούτου ἐκτίθειμεν ἀλλαχοῦ λεπτομερέστερον (²).

Τελευτῶντες κρίνομεν καθῆκον ἡμῶν νὰ τονίσωμεν τὸν πραγματικὸν κίνδυνον τελείας καταστροφῆς καὶ ἔξαφανισμοῦ, ὃν διατρέχουσιν αἱ παλαιαὶ τῆς Ἀνδρου ἐκκλησίαι καὶ τὰ ἐν αὐταῖς ἀπὸ τοσούτων αἰώνων ἀποτεθησανρισμένα πολύτιμα κειμήλια χριστιανικῆς τέχνης ἐκλιπούσης σήμερον ὑπὸ τῆς μανίας τῶν ἀνακαινίσεων, ἐκτελυνμένων εἰκῇ καὶ ὥς ἔτυχεν ὑπὸ ἀπει-

(¹) *Περικλ. Γ. Ζερλέντον*, Πειριτικὴ ἐπιδρομὴ κατὰ τῆς νήσου Ἀντιπάρου τῷ 1791 ἐν περιοδ. «Παρνασσῷ», τ. 1' (1880), σ. 374.

(²) *Δημητρ. Π. Πασχάλη*, Ἱστορία τῆς νήσου Ἀνδρου κατὰ τὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἱερὸν ἀγῶνα. Ἀνέκδοτον.

ρογκάλων καὶ ὧς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀξέστον ἐπιτρόπων, ἄνευ τινὸς ἐκ μέρους τῆς πολιτείας ἐπιβλέψως διὰ καταλλήλων καὶ ἐμπείρων περὶ τὴν χριστιανικὴν ἀρχαιολογίαν ἀνδρῶν. Οὕτω συχνὰ κατὰ τὰς βαναύσως καὶ ἀλογίστως ἐνεργουμένας ταύτας ἀνακαινίσεις καὶ παντοίας ἄλλας προσθήκας καὶ ἐπισκευὰς ἀπόλλυνται κα-
ταστρεφόμενα ἢ καὶ διαρπαζόμενα μνημεῖα πολύτιμα διὰ τε τὴν χριστιανικὴν τέχνην καὶ τὴν ἐπιχώριον ἱστορίαν. Καὶ τὸ κακὸν ἐπιδεινοῦται, διότι ἡ ἀμάθεια σοβοῦσα μετὰ θρασύτητος, ἐγκλη-
ματεῖ ἀδεῶς, διαπραίττουσα ἐν κουφότητι ὅ,τι ἂν ἡ κενόδοξος ἐπίδειξις ὑπαγορεύῃ, ἀποθαυμαζομένη μάλιστα ὑπὸ τῶν ἀπλοῦ-
κωτέρων, ἀποτελούντων, ὡς εἰκόξ, καὶ τὴν πλειονότητα. Διότι ὀλίγοι ἀτυχῶς ὑπάρχουσι παρ' ἡμῖν οἱ κατανοοῦντες τὴν σπου-
δαιότητα τῶν χριστιανικῶν ἀρχαιοτήτων, σεμνῶν λειψάνων ἀποι-
χομένων γενεῶν, περὶ τὴν μελέτην τῶν ὁποίων ἐγκύπτουσιν ἐν Ἑσπερίᾳ ἄνδρες ἐπιφανέστατοι καὶ τὰ πρῶτα φέροντες ἐν τῇ πο-
λιτείᾳ τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἐπιστημῶν.

Ἐν Ἀνδρῶ, ἰουνίου φθίνοντος 1924

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Π. ΠΑΣΧΑΛΗΣ